

בין חשבון מוסרי לחשבון מדיני:
מאבקן של מדינות ערב נגד הסכם שילומים ישראלי-גרמני
1952-1953*

יעקב טובי

מבוא

יחסם של הערבים לשואת יהודי אירופה, בעת התרחשותה ולאחר מכן, נקשר במובהק לעמדתם השלילית הקיצונית, שעודה בתוקף, כלפי המפעל הציוני. פנים רבות לקשר זה: הערבים על פי רוב תמכו בגרמניה הנאצית, בין היתר משום האהדה הרבה שחשו למדינה שנמצאה בעימות חריף עם בריטניה, שהיתה בעיניהם האפוטרופוס הראשי של המפעל הציוני בפלסטין;¹ אישים ערבים טענו בהתמררות כי את מחיר השואה משלמים הערבים

* מאמר זה מבוסס על פרק מתוך מחקר שנערך בין 2004 ל-2010 במימון אוניברסיטת חיפה וועידת התביעות והנושא את השם: 'החורבן והחשבון: מדינת ישראל והשילומים מגרמניה, 1949-1953'.
1. ראוי להדגיש כי העוינות של הערבים כלפי בריטניה הגדולה נבעה לא רק משום סוגיית פלסטין, אף כי זו שימשה גורם חשוב. 'חטאיה' של אלביון היו רבים ומגוונים בעיני העמים הערבים. אלה הרגישו מושפלים, הן כערבים והן כמוסלמים, מן ההסדרים המדיניים שכפו מעצמות המערב הנוצריות, מתוך האינטרס הצר שלהן, בתום מלחמת העולם הראשונה, על עמי המזרח התיכון; הסדרים שהביאו לחלוקה שרירותית ומעוותת של האזור למדינות לאום. זעם הערבים הלך והתעצם בשנים הבאות בשל מה שנראה כמדיניות מכוונת של בריטניה להצרת עצמאותן של מדינות ערב. הזרמים הלאומניים והרתיים במרחב הערבי – הזרם הפאן-ערבי והזרם הפאן-אסלאמי – שטמו את בריטניה משום שהאמינו כי זו לא תיתן את ידה לעולם להגשמת חלומם לאיחוד העמים הערבים-מוסלמים מתחת למטרייה פוליטית אחת – ערבית או מוסלמית – בראש ובראשונה כדי שלא לערער את אחיזתה שלה במזרח הערבי. עם כל זאת, ראוי להדגיש כי אהדת הערבים לגרמניה הייתה לא רק בבחינת 'אויבו של אויבו'. אהדה זו נבעה מגורמים נוספים. כך למשל הצלחותיו של המשטר הנאצי בזירה הפנימית, ובעיקר בזירה החיצונית, הציבו לזרם הלאומני במדינות ערב דגם ראוי לחיקוי. זרם זה היה יכול להזדהות בקלות עם הדגם שהציג המשטר הנאצי: משטר חזק, דיקטטורי, בעל שאיפות לאומיות מרחיקות לכת ויכולת הגשמה מוכחת. מלבד זה, בעיני עמי האזור הצטיירה גרמניה כמדינה המחפשת באמת ובתמים את טובת הערבים והמוסלמים. גישה זו הודגמה לדירם בהזדמנויות שונות בהיסטוריה: יחסו הלבבי והאוהד של הקיסר וילהלם השני (שליט

שעל ארמתם (פלסטין) הקימו מעצמות המערב, המוכות תחושות אשם על זוועות השואה, מדינה יהודית; מתוך כך נגזר ההיבט הזה: גורמים בעולם הערבי ביקשו לא אחת להכחיש, ולמצער לגמד, את השואה כדי לערער את המסד המוסרי בדעת הקהל העולמית, שמדינת היהודים נשענת עליו. סוגיית השילומים היא אפוא חוליה נוספת בקשר שבין השואה לסכסוך היהודי-ערבי. חוליה זו, להבדיל מאחרות, לא נחקרה כראוי. אמנם כמה חיבורים שנכתבו עד ראשית שנות השמונים של המאה העשרים עסקו במאבק הערבים נגד הסכם שילומים ישראלי-גרמני, אך הם עשו זאת לא על בסיס חומר מקורות ארכיון, ולפיכך לקו בחסר, וגרוע מכך – בטעויות איך-ספור.² בתחילת העשור של המאה הנוכחית פורסמו שני מחקרים בגרמנית שנשענו על תיעוד ארכיוני ושעניינם יחסי ישראל ומערב גרמניה.³ מחבריהם בחנו את תביעת השילומים הישראלית ואת מאבק הערבים בה, אך מקוצר מקום הם לא האירו את כל היבטיה. הם גם לא השתמשו בכל התיעוד הקיים בישראל (למשל תרשומות מתוך ישיבות ממשלת ישראל), ולפיכך לא יכלו לספק לנו תמונת מצב מלאה מן הזווית הישראלית. ב-2009 פרסמו מאיר ליטבק ואסתר ובמן מחקר מקיף שעניינו השואה ומדינות ערב, ובו נבחנה גם סוגיית השילומים – אך בהתבסס על חומר מקורות ערבי (בעיקר עיתונים).⁴

גרמניה מ-1888 עד 1918) כלפי עמי האזור, שיתוף הפעולה העות'מאני-גרמני במלחמת העולם הראשונה והעובדה שגרמניה לא חתרה, כמו מעצמות אירופיות אחרות, להשתלט על טריטוריות ערביות. ראו: ל' הירשוביץ, 'הרייך השלישי והמזרח הערבי, ספרית פועלים, תל אביב 1965, עמ' 22-23; סטיפן וילד, 'הנאציזם-סוציאליזם במזרח הקרוב הערבי, 1933-1939', בתוך: שמואל מורה וצבי יהודה (עורכים), שנאת יהודים ופרעות בעיראק, מרכז מורשת יהדות בבל, אור יהודה 1992, עמ' 30, 66; Renate Dieterich, 'Germany's Relations with Iraq and Transjordan from the Weimar Republic to the End of the Second World War', *Middle Eastern Studies*, Vol. 41 (4) (July 2005), p. 465.

2. החשובים שבהם הם: Nana Sagi, *German Reparations: A History of the Negotiations*, The Magnes Press, Jerusalem 1980 (hence: Sagi, *German Reparations*); Louis Edwin Pease, *After the Holocaust: West Germany and Material Reparation to the Jews, from the allied Occupation to the Luxemburg Agreements*, University Microfilms International, Ann Arbor Mich 1976 (hence: Pease, *After the Holocaust*); Inge Deutschkron, Bonn and Jerusalem – The Strange Coalition, Chilton Book Co., Philadelphia 1970 (hence: Deutschkron, *Bonn and Jerusalem*).

3. Niels Hansen, *Aus dem Schatten der Katastrophe: Die Deutsch-Israelischen Beziehungen in der Ara KonradAdenauer und David Ben Gurion*, Droste, Dusseldorf 2002 (hence: Hansen, *Aus dem Schatten der Katastrophe*); Yeshayahu A. Jelinek, *Deutschland und Israel, 1945–1965: Ein Neurotisches Verhältnis*, R. Oldenbourg, Munchen 2004 (hence: Jelinek, *Deutschland und Israel*).

4. Meir Litvak and Esther Webman, *From Empathy to Denial: Arab Responses to the Holocaust*, Hurst and Company, London 2009 (hence: Litvak and Webman, *From Empathy to Denial*).

במאמר זה אני מבקש אפוא לסתום את החלל הקיים במחקר ולהביא בפני הקורא את כל שלבי השתלשלותה של פרשייה היסטורית זו תוך כדי הסתמכות על מגוון מקורות ארכיון ישראליים, בריטיים ואמריקניים. על רקע השפע הארכיוני הזה העדפתי שלא לתור אחר מקורות גרמניים. הערכתי כי אין בחומר זה כדי להשפיע על תמונת הסיפור. התברר לי כי הערכתי נכונה כאשר בחנתי את שני המחקרים בגרמנית. המסמכים הגרמניים המובאים שם אינם מוסיפים זווית חדשה למחקרי ואינם משנים במאום את המסקנות המובאות בו. כמובן מתבקשת גם הבהרה בנוגע לחומר מקורות ערבי. תמונת המצב בחזית זו אינה מעודדת כלל וכלל. להווי ידוע כי מסמכי ארכיון ערביים אינם נגישים לחוקרים. אשר לספרי זיכרונות של אישים ערבים שפעלו בתקופה הנדונה, מתברר שסוגיית השילומים לא נמצאה על סדר יומם, ולפיכך אי אפשר לחלץ מספריהם מידע בעל ערך. לא נותר לנו אפוא אלא להסתפק בעיתונות התקופה הערבית, בעזרת ספרם של ליטבק וובמן.

השתלשלות המאורעות שהובילו להסכם השילומים

סוגיית הפיצוי החומרי מגרמניה פילסה את דרכה אל תוך השיג והשיח היהודי מיד עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, והיתה לנושא מרכזי על סדר היום היהודי בשנים הבאות. בשלוש השנים וחצי הראשונות למלחמה התמקד הדיון בזכותם של יהודים אשר חיו בשלטון הנאצים לתבוע מגרמניה את השבת רכושם הגזול (Restitution) או קבלת פיצויים בעבור הרכוש אשר בעקבות מעשי הנאצים הושמד כליל או ניזוק קשות. למן אביב 1943, ככל שהלכו והצטברו הידיעות בדבר היקפה המחירי של מלחמת הנאצים ביהודים, כן הופיעו על סדר יומם של אותם מתדיינים שני סוגים נוספים של תביעות מגרמניה: (1) פיצויים אישיים (Individual Compensations או במונח הרווח: Indemnification) שישולמו ליחידים בשל אחת או יותר מן הפגיעות שנגרמו להם על ידי הנאצים וסייעניהם: בריאות, גוף, חירות, כלכלה או מוות של קרוב משפחה; (2) פיצויים קולקטיביים (Collective Reparations או במונח הרווח: Reparations) שיינתנו לנציגות כלל-יהודית בגין עצם מעשה הפשע שבוצע נגד העם היהודי.

הנהגת היישוב העברי בארץ ישראל, ולאחר מכן הנהגת המדינה, מיעטה לתת את דעתה לסוגיית הפיצויים מגרמניה; הקברניטים היו טרודים על פי רוב במאבק המדיני-צבאי שנלווה להקמת המדינה. הסכמי שביתת הנשק שנחתמו עם מדינות ערב במחצית הראשונה של 1949 הביאו רגיעה יחסית לאזור המסוכסך, ובחסותה של המציאות החדשה שהלכה ונרקמה יכלה הממשלה לעסוק בעניינים נוספים, ובהם שאלת הפיצויים. בשנה וחצי הבאות, מקיץ 1949 עד שלהי 1950, נתנה ממשלת ישראל את דעתה אך ורק לקטגוריות הפיצוי האישי והשבת הרכוש, ואולם למן ראשית 1951 היא בחרה להתמקד בקטגוריית הפיצוי הקולקטיבי או כמו שכונתה ברבים: תביעת השילומים. הסיבה לכך היתה כלכלית: המדינה הצעירה נמצאה על סף קריסה כלכלית, ואפשר לקבוע כי במציאות הביטחוני-חזיתית

מדינית שהיא היתה שרויה בה, עצם קיומה הפיזי היה מונח על הכף. כספי השילומים נתפסו בתור קרן הצלה כמעט אחרונה למשק המקומי המט לנפול.⁵ ראשי המדינה ביקשו אפוא להגיש תביעת שילומים לשתי הגרמניות: לרפובליקה הפדרלית הגרמנית (מערב גרמניה) ולרפובליקה הדמוקרטית הגרמנית (מזרח גרמניה), ואולם מפאת מדיניות החרם שנהגה בישראל וברחבי העולם היהודי כלפי גרמניה הם לא היו מעוניינים לפנות אליהן ישירות. על כן פנתה ירושלים לארבע מעצמות הברית: ארצות הברית, בריטניה, צרפת וברית המועצות. אלו קיימו מאז תום מלחמת העולם השנייה משטר כיבוש – תחילה צבאי ולאחר מכן אזרחי – בגרמניה; מעצמות המערב שלטו על מערב גרמניה (באמצעות נציבים), וברית המועצות נטלה את הפיקוח על מזרח גרמניה. ב-12 במארס 1951 הגישה ירושלים למעצמות איגרת מיוחדת, והציגה בה את תביעת השילומים שלה: 1.5 מיליארד דולר משתי הגרמניות; מיליארד ממערב גרמניה וחצי מיליארד ממזרח גרמניה. סכום זה התייחס מצד אחד לנזק החומרי הכולל שנגרם למיליוני היהודים באירופה, ומצד אחר ביטא את עלות שיקומם של חצי מיליון ניצולי רדיפות הנאצים שהתיישבו בישראל.⁶ שלוש מעצמות המערב קראו בעיון את איגרת השילומים, ובראשית יולי הגישו את תשובתן. הן הביעו את הזדהותן עם התביעה המוסרית, אך הודיעו כי אין באפשרותן, מבחינה משפטית-מדינית, לחלץ בעבור ישראל שילומים ממערב גרמניה.⁷ לירושלים הוצע לנסות להשיג את מבוקשה מבין באמצעות משא ומתן ישיר ורשמי.⁸ מנגד, ברית המועצות השיבה על האיגרת הישראלית רק כעבור שנה, במארס 1952. בתשובתה דחתה מוסקבה למעשה את הפנייה הישראלית. מאז ואילך נגעה אפוא תביעת השילומים אך ורק למערב גרמניה.

בלית ברירה החלה ירושלים במהלך דיפלומטי – זהיר, חשאי ונפתל – מול בון בסוגיית השילומים. קנצלר מערב גרמניה קונרד אדנאואר (Adenauer) התגלה כבעל ברית אמתי לישראל בשאלה רגישה זו. תמיכתו ברעיון הפיצויים נבעה מתוך שני שיקולים. הראשון היה שיקול תועלתני: רצון להשיג לגרמניה טיהור מוסרי. הכוונה כאן להשקמות ערכית אשר תתבטא בשינוי התפיסה השלילית הרווחת בקרב עמי העולם כלפי גרמניה.

5. הראשון להצביע על הקשר הזה היה דוד הורביץ, מנכ"ל משרד האוצר באותה עת. ראו: דוד הורביץ, חיים במוקד, מסדה, רמת גן 1975, עמ' 79.
6. מדינת ישראל, מסמכים בדבר ההסכם בין ממשלת ישראל ובין הרפובליקה הפדרלית של גרמניה, משרד החוץ, ניסן תשי"ג, מסמך 5, איגרת ישראל מיום 12 במארס לארבע מעצמות הכיבוש בדבר שילומים (להלן: מדינת ישראל, מסמכים).
7. שם, מסמך 10, איגרת ארצות הברית מיום 5 ביולי 1951 בתשובה לאיגרת ישראל מיום 12 במארס 1951 בדבר שילומים; שם, מסמך 11, איגרת הממלכה המאוחדת מיום 5 ביולי 1951 בתשובה לאיגרת ישראל מיום 12 במארס 1951 בדבר שילומים; שם, מסמך 12, איגרת צרפת מיום 5 ביולי 1951 בתשובה לאיגרת ישראל מיום 12 במארס 1951 בדבר שילומים.
8. ראו בעניין זה: ג"מ, חץ 2543/5, ג' אבנר אל א' לבנה, 9 ביולי 1951; תעודות, כרך שישי, תעודה 265, מ' קרן אל מחלקת ארצות הברית, 12 ביולי 1951.

הדרך לשינוי המיחול, כך העריך אדנאואר, עברה במידה רבה בשטח הפיוס היהודי-גרמני; ובראש ובראשונה באמצעות מתן פיצוי חומרי של ממש לעם היהודי. השיקול השני היה מוסרי טהור. שיקול זה ביטא נכונות אלטרואיסטית של המנהיג המערב-גרמני לפצות את העם היהודי, בלי לצפות לאיזושהי תמורה בזירה הבין-לאומית. שיקול זה היה תוצר לוואי של אישיותו הדתית-ערכית של אדנאואר ושל חוויותיו הקשות בתקופת הרייך השלישי. בהתאם לכך, נשא אדנאואר ב-27 בספטמבר 1951 נאום חגיגי בפני מליאת הפרלמנט בבון, ובו קרא בין היתר לנציגי ישראל ויהדות התפוצות לפתוח במשא ומתן עם מערב גרמניה על שלוש קטגוריות הפיצוי החומרי.⁹ כחודשיים ומחצה לאחר מכן, בראשית דצמבר, נפגש אדנאואר עם נחום גולדמן, יושב ראש ועידת התביעות (ארגון גג של 22 ארגונים יהודיים מרחבי תבל שפעל לצד ישראל בשאלת הפיצויים), והפקיד בידיו הזמנה רשמית לישראל ולוועידת התביעות לפתיחת משא ומתן על סוגיות הפיצוי החומרי, ובכלל זה השילומים (על בסיס תביעתה של ישראל בסך מיליארד דולר).¹⁰ המכתב הלה אפשר לקברניטי ישראל לפנות אל הכנסת ולבקש את אישורה למהלך. זה הושג, לאחר סערה פוליטית וציבורית קשה, ב-9 בינואר 1952.¹¹

ב-21 במארס נפתח במלון אוד-קאסטל שבוואסנר, פרור יוקרתי ושקט של העיר האג שבהולנד, המשא ומתן על שלוש סוגיות הפיצוי החומרי. משלחת מטעם ישראל ניהלה עם משלחתה של מערב גרמניה שיחות על סוגיית השילומים, ומשלחת מטעם ועידת התביעות קיימה עם הגרמנים משא ומתן על סוגיות הפיצוי האישי והשבת הרכוש. המשא ומתן נמשך קרוב לחצי שנה, והיה מייגע, מורט עצבים ורצוף משברים ותהפוכות. לבסוף הושגה הפשרה המיחלת, וב-10 בספטמבר 1952 חתמו בלוקסמבורג ישראל ומערב גרמניה על הסכם השילומים. הסכם נוסף נחתם בין הגרמנים לוועידת התביעות.¹² על פי הסכם השילומים, התחייבה הרפובליקה הפדרלית הגרמנית להעביר למדינת ישראל 3.45 מיליארד מארק גרמני, כ-822 מיליון דולר, במשך תקופה של 12 שנים. סכום זה נועד לרכישתם של סחורות ושירותים במערב גרמניה. עם אלה נמנו מוצרי תעשיית הפלדה, הברזל, הכימיה, הבניין, הפלסטיק, מוצרי חקלאות שונים ודלק. נקבע כי התשלום בפועל יתבצע מיד לאחר שייכנס ההסכם רשמית לתוקף.¹³

9. מדינת ישראל, מסמכים, מסמך 13, הצהרת ראש ממשלת גרמניה המערבית מיום 27 בספטמבר 1951 בבית הנבחרים בבון בדבר החזרת רכוש, פיצויים ושילומים.
10. שם, מסמך 19, מכתב מאת ראש ממשלת גרמניה המערבית מיום 6 בדצמבר 1951 אל יושב ראש ועידת הארגונים לייצוג התביעות החומריות של היהודים נגד גרמניה בדבר נכונות גרמניה לפתוח במשא ומתן על שילומים.
11. דברי הכנסת, כרך 10, ישיבה מ', 9 בינואר 1952, עמ' 962-964.
12. על המשא ומתן ראו בתוך: Sagi, *German Reparations*.
13. פרטי ההסכם לקוחים מתוך: מדינת ישראל, מסמכים, הסכם בין ממשלת ישראל ובין ממשלת הרפובליקה הפדרלית של גרמניה, נחתם ב-10 בספטמבר 1952 בלוקסמבורג, עמ' 95-115, 124.

טענות הערבים נגד הסכם שילומים ישראלי-גרמני

הסכם השילומים היה אמור להיכנס לתוקפו רק לאחר שיאשרר אותו הפרלמנט המערבי-גרמני על שני בתיו – הבונדסראט (הבית העליון) והבונדסטאג (הבית התחתון), ואולם התברר כי אשרורו של ההסכם הוא משימה מייגעת; בראש ובראשונה בשל עמדת שבע מדינות הליגה הערבית¹⁴ בנוגע לשיחות ואסנר ולהסכם לוקסמבורג שנבע ממנו.

שלא במפתיע, עמדה זו – אשר התבררה הן בהתבטאויותיהם של דוברים ערבים והן בעיתונים הערביים – היתה שלילית באופן קיצוני.¹⁵ היא היתה תולדה ישירה של סכסוך ישראלי-ערבי שהלך והתקבע, וגרוע מכך – הראה סימנים ראשונים של החרפה.¹⁶ תרומתו הצפויה של ההסכם לכלכלת ישראל, ובתוך כך לחוסנה הפיזי, היה לצנינים בעיני אויביה של ישראל, והם פעלו בכל כוחם לסכלו.

שלא במפתיע, נמנעו הערבים מלציין בפני העולם כי בכסיס התנגדותם להסכם השילומים ניצבים מאבקם במדינה היהודית ורצונם העז לפגוע ביכולת הישרדותה הכלכלית-פיזית. על כן הם הציגו טענות אחרות, וגם אלה נמצאו בזיקה ישירה לעימות המזרח-תיכוני, אך היו אמורים להיות קבילים מבחינת דעת הקהל העולמית. לצדם של אלה, ולשם חיזוק עמדתם הכוללת בסוגיה זו, העלו הערבים מסכת נימוקים נוספת נגד ההסכם הישראלי-גרמני; נימוקים שביקשו להטיל ספק מהותי בעצם חוקיותה המדינית-משפטית של תביעת השילומים.

בכל האמור לסכסוך עם ישראל החזיקו מדינות ערב באמתחתן שתי טענות. הטענה הראשונה עסקה בבעיית הפליטים הפלסטינים. בעיה אנושית זו היתה תוצר לוואי של מלחמת העצמאות של ישראל. בין 600 ל-760 אלף פלסטינים – על פי הערכות של האו"ם ושל מעצמות המערב – וקרוב למיליון איש – על פי דוברים ערבים – שהתגוררו בשטחים אשר נעשו חלק ממדינת ישראל נהיו בזמן המלחמה פליטים במדינות ערב השכנות ובחלקיה הערביים של הארץ.¹⁷ הם הותירו מאחוריהם רכוש רב, נייה ונייד, אשר ועדת הפיוס – גוף שהקים האו"ם בדצמבר 1948 כדי לתווך ולפשר בין ישראל לשכנותיה – העריכה כי שוויו 340 מיליון דולר. הליגה הערבית נקבה סכום גדול הרבה יותר – 5.6 מיליארד דולר, אך הוא נעדר ביסוס של ממש.¹⁸ בהחלטת האו"ם (ג') 194

14. שבע מדינות הליגה הערבית היו מצרים, סוריה, ירדן, לבנון, עיראק, ערב הסעודית ותימן.

15. עמדה זו, כמו שביטאוה דוברים ערבים שונים, תובהר בהמשך המאמר. עמדה זו השתקפה כאמור בעיתונות הערבית, על כך ראו: Litvak and Webman, *From Empathy to Denial*, pp. 78-85.

16. יעקב טובי, על מפתן ביתה: התגבשות מדיניותה של ישראל בסוגיית הפליטים הפלסטינים, 1948-1956, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, שדה בוקר 2008, עמ' 266 (להלן: טובי, על מפתן ביתה).

17. על מספר הפליטים ראו: שם, עמ' 18-21.

18. שם, עמ' 42.

מדצמבר 1948 (שמכוחה הוקמה ועדת הפיוס) נדרשה ישראל לשלם פיצויים בעבור רכושם הנטוש של אלו מבין הפליטים הפלסטינים שלא ישובו לבתייהם הקודמים בתוככי ישראל.¹⁹ ישראל היתה מוכנה לפצות את הפליטים (מתוך ההנחה שבכך היא מורידה מעל סדר היום את רעיון שיבת הפליטים), אך נמנעה מלעשות כן בתקופה הנדונה, על רקע ההידרדרות המדינית-ביטחונית המתמדת שחלה ביחסיה עם מדינות ערב השכנות.²⁰

על רקע זה החליטו הערבים להצמיד את סוגיית השילומים מגרמניה לסוגיית הפליטים. טענתם בעניין היתה כדלקמן: כשם שישראל לא שילמה פיצויים לפליטים הפלסטינים, תוך כדי הפרה בוטה של החלטת או"ם, כך אין לפצותה בגין שואת יהודי אירופה. אם תתקש מערב גרמניה לפצות את ישראל, יש ללחוץ עליה, ישירות או באמצעות צד שלישי, כלומר מעצמות המערב, להפנות את כספי השילומים לטובת הפליטים.

ברי הדבר שבעצם הצמדת שתי הסוגיות הללו יצרו הערבים זילות מחרידה בנוגע לשואת היהודים, גימרוז, ובמרומוז, כמו שניווכה, אף הטילו ספק בעצם קיומה ההיסטורי. הטענה השנייה של הערבים בנוגע לסכסוך הישראלי-ערבי היא שהסכם השילומים יחזק מאוד את יכולותיה הצבאיות של ישראל; אם במישירן – משום שכמה מן הסחורות הגרמניות טומנות בקרבן פוטנציאל צבאי, ואם בעקיפין – המשק הישראלי יתעצם, והממשלה בירושלים תוכל להפנות משאבים כספיים לשם הצטיידות בנשק. ישראל מחזקת צבאית תהיה איום בלתי נסבל על שכנותיה, שאֵתן היא נמצאת במלחמה, בעיקר בגלל מדיניותה התוקפנית. מלבד זה, בון תהיה שותפה לשינוי מרחיק לכת במאזן האסטרטגי באזור, ובכך תפר את הניטרליות הנדרשת ממנה בעניין הסכסוך.

גם בנוגע להיבטים המשפטיים-מדיניים של ההסכם הציגו הערבים שתי טענות: (א) ישראל כישות מדינית ריבונית אינה יכולה לדרוש פיצויים מגרמניה היות שהיא לא היתה קיימת כמדינה בתקופת מלחמת העולם השנייה וממילא לא נמצאה במלחמה עם הרייך השלישי; (ב) אין באפשרותה של ישראל לדבר בשם מיליוני קרבנות השואה או מטעם יהודי העולם, שהרי אין הם אזרחיה.

בסך הכול העלו אפוא הערבים ארבע טענות שבאו להסביר את התנגדותם להסכם שילומים ישראלי-גרמני. המרכזית שבהן, אשר הם השתמשו בה שימוש תכוף, נגעה לבעיית הפליטים. ייתכן שהאמינו כי המרכיב האנושי המובנה בטענה זו יהפוך אותה למנוף השפעה רב-עוצמה. אולי ביקשו לנצל את להיטותן של מעצמות המערב להביא לידי התרתה של בעיית הפליטים, כמבוא לפתרון כולל של הסכסוך הישראלי-ערבי.

19. שם, עמ' 36-37.

20. על מדיניותה של ישראל בנוגע לסוגיית הפיצויים לפליטים הפלסטינים ראו: שם, עמ' 136-201,

262-282.

שילומים ליהודים, פיצויים לפלסטינים – תגובת ישראל

במדינות ערב החלו לקשור בין בעיית הפליטים ובין סוגיית השילומים, גם אם באופן מהוסס ולא מגובש, עוד בראשית 1951.²¹ פקיד רשות ישראלי ציין את הדבר בפני עמיתו האמריקני בשיחה שקיימו השניים ב-5 ביוני. העמית האמריקני חיווה את דעתו ששני העניינים נפרדים לגמרי 'ואחד אינו יכול להיות תנאי לקיום האחר', ואולם הוא העריך שאם תזכה ישראל בכספי השילומים, ארצות הברית עשויה להציע לה להשתמש במקצתם לטובת פיצוי הפליטים. כך או כך, וושינגטון, הבהיר הדיפלומט האמריקני, עדיין לא נתנה את דעתה לעניין, ולו מן הסיבה הפשוטה שסוגיית השילומים רק עתה הונחה על השולחן.²²

מנגד, במשרד החוץ בתל אביב הפכו ברעיון זה מכבר, והיו מוכנים אפילו לאמצו. הראשון לעשות כן היה שר החוץ משה שרת. בישיבת הממשלה ב-8 בפברואר 1951, הישיבה שהוחלט בה על הגשת איגרת השילומים, הוא אמר בהקשר זה:

בהזדמנות זו אני מציג את השאלה, אם לא לקשור בזה בכתב ובעל פה את ענין הפצויים שלנו לערבים ולומר: אם נקבל את הפצויים מהגרמנים, זה יאפשר לנו לשלם בעין יפה פצויים לערבים; אם תבענו פצויים מהגרמנים, אין אנו מתעלמים מחובת הפצויים מצדנו לערבים.²³

שרת חזר על עמדה זו בפגישה שקיים בשלהי מארס עם ג'ורג' מקגי (McGhee), עוזר מזכיר המדינה של ארצות הברית לענייני המזרח התיכון, דרום אסיה ואפריקה,²⁴ וכן בשיחה שניהל עם אלי פאלמר (Palmer), נציג ארצות הברית בוועדת הפיוס, ב-6 ביוני.²⁵ כמוכן שר החוץ, כמו שאר הדוברים הישראלים שהתבטאו במשך הזמן בנושא,²⁶ התכוון לומר כי בזכות השילומים יתחזק ויתבסס המשק הישראלי, ולרשות הממשלה בירושלים יעמדו די משאבים שיאפשרו לה לעמוד בהוצאות כספיות כבדות, כגון פיצויים של הפליטים.²⁷ ברי מאליו שלא היה בכך כדי לרמוז כי ישראל רואה איזשהו קשר; פוליטי,

21. NA, FO 371/93515. A Minute by F. Evans, April 24th, 1951; Litvak and Webman, *From Empathy to Denial*, p. 61

22. ג"מ, חץ 1782/5. שיחות מקגי עם עזאם פחה בקשר לישראל, 5 ביוני 1951.

23. ג"מ, ישיבה ל/שי"א של הממשלה, 8 בפברואר 1951, עמ' 34-35.

24. Jelinek, *Deutschland und Israel*, p. 232

25. ג"מ, חץ 2014/11; M. Comay to A. Lourie, June 7th, 1952. FRUS, Vol. V. pp. 704-706. The United States Representative on the Palestine Conciliation Commission to the Secretary of State, June 7th, 1952

26. ראו למשל: תעודות, כרך שמיני, תעודה 1, א' בן-חורין אל א' אבן (וושינגטון), 5 בינואר 1953.

27. בנציגות בריטניה בתל אביב עמדו על כך. 'תשלום השילומים על ידי הגרמנים', הם כתבו ללונדון, 'עשוי לשפר את מצבה הכלכלי של ישראל כך שהסדר תביעות הערבים יוכל להפוך

משפטי, ובראש ובראשונה מוסרי, בין שתי הסוגיות הללו, כמו שניסו הערבים לקשור, אלא קשר נסיבתי בלבד.²⁸

בפגישה עם פאלמר הודיע שרת כי איש משרד החוץ ראובן שילוח עשוי להציג את הגישה הקושרת בין השילומים לפליטים בשיחות מדיניות שהוא עתיד לנהל בסוף החודש בווינגטון עם אנשי מחלקת המדינה. נראה שאכן, שילוח או פקידים ישראלים אחרים דנו בעניין בשבועות ובחודשים הבאים בבירת ארצות הברית. עובדה היא ששרת נשאל על כך מפי חבר הכנסת יזהר הררי, איש המפלגה הפרוגרסיבית, בדיון מדיני שנערך בכנסת בנובמבר 1951. הררי ציטט נציג ישראלי בווינגטון שאמר כי קבלת השילומים מגרמניה תאפשר לישראל לשלם לפליטים פיצויים.²⁹

המערכה הערבית נגד הסכם שילומים, מארס-ספטמבר 1952

מאמצי הערבים לסיכול הסכם השילומים החלו להתגבש ולהתמסד למן ראשית 1952, כאשר המשא ומתן בוואסנר נראה באופק. המדינה הדומיננטית בעניין זה היתה סוריה. ב-3 במארס זומנו הצירים של שלוש המעצמות למשרד החוץ בדמשק, שם הגיש להם שר החוץ בפועל ג'מאל ביי-פארה מזכר בנושא השילומים לישראל. 'משרד החוץ של סוריה', נכתב שם, 'מעוניין להפנות את תשומת לבן' של המעצמות לעובדה ש'הפליטים הערבים הפלסטינים, שבתיהם נהרסו ורכושם נתפס לטובת היהודים שהובאו לפלסטינה' זכאים 'באופן אמתי יותר' לפיצויים מאשר ישראל, 'אשר היא אחראית לגירושם של כמיליון ערבים פלסטינים'. דמשק הביעה את תקוותה שמעצמות המערב יתמכו בהשקפה זו וישתמשו בשירותיהן הטובים 'כדי להבטיח שתשלומים אלה [השילומים] יוחרמו לטובת המטרה הצודקת והאנושית שהוזכרה' בראשית המזכר.³⁰

יום למחרת נקטה לבנון פעולה משלה. שר החוץ שלה פיליפה טאקלה זימן למשרדו את צירי שלוש המעצמות כדי להעביר להם מסר דומה בחריפותו לזה של הסורים. היהודים בישראל, הוא לא היסס לומר לציר האמריקני, ביצעו אותן עוולות כלפי הפלסטינים כמו שביצעה גרמניה הנאצית כלפי יהודי אירופה.³¹ בפני הציר הבריטי הוא כבר קבע

לעניין קל להשגה'. ראו: NA, FO 371/98518. The British Legation in Tel-Aviv to Eastern Department, April 25th, 1952.

28. יעקב רובינסון, היועץ המשפטי למשלחת ישראל באו"ם, הבהיר נקודה זו במסמך מקיף שחיבר. ראו: ג"מ, חק' 3061.8. J. Robinson to the Members of our Delegation to the General Assembly, October 20th, 1952.

29. דברי חבר הכנסת יזהר הררי מעל בימת הכנסת (ישיבה טו, 5 בנובמבר 1951), דברי הכנסת, כרך 10, עמ' 307.

30. NA, FO 371/98518. British Legation in Damascus to Anthony Eden, March 4th, 1952.

31. FRUS, Vol. IX. p. 903. The Minister in Lebanon to the Department of State, March 5th, 1952.

שהפלסטינים הם הסובלים העיקרים, ולא היהודים.³² ישראל, הטיח טאקלה באורחיו, מסרבת להכיר בחטא שלה, וממילא לשלם פיצוי כספי לפליטים הפלסטינים. הנה על כן, על המעצמות לדאוג שכספי השילומים יועברו, מקצתם לפחות, לידי הפליטים. בעמאן למדו על המהלך של סוריה, וב-5 בחודש מיהרו להודיע רשמית לנציגיהן של מעצמות המערב על תמיכתה הבלתי מסויגת של ממלכת ירדן במסר של סוריה (ושל לבנון).³³

המסר הזה, כמו שנוכחנו, קבע בעזות מצח מדהימה כי המחיר ששילם העם היהודי בתקופת הרייך השלישי – שישה מיליון נרצחים ו-2.5 מיליון ניצולים, רבים מהם חוו התעללות מפלצתית, פיזית ונפשית, הועברו בפרך כעבדים ונלקחו לניסויים רפואיים מחרידים משל היו עכברי מעבדה, וכן אבדן רכוש בשווי של יותר מ-11 מיליארד דולר – שווה למחיר ששילמו כ-700 אלף ערבים פלסטינים, וכנראה אף פחות ממנו; קרבנות של מלחמה ישראלית-ערבית שפרצה בגלל התנגדותן של ההנהגות הערביות לקבל את החלטת החלוקה 181 של האו"ם בנובמבר 1947.

המסר הזה היה קשה לעיכול, אך הערבים היו נחושים בדעתם להמשיך לדבוק בו. בשלהי מארס נכנסה עיראק למערכה. משרד החוץ בבגדאד שלח מזכרים לווינגטון, ללונדון ולפריז וביקשן לדאוג שכספי השילומים יועברו לפליטים הפלסטינים. העיראקים הציעו למעצמות לפעול במהירות עוד לפני שתגיע לאוזני הפליטים הידיעה על המשא ומתן הישראלי-גרמני, שנפתח אז. ידיעה זו, הזהירה בגדאד, עלולה לגרום סערה רבתי בקרב המוני הפליטים, בשל תנאי חייהם האומללים, ובכך להעמיד בסכנה את הביטחון והשלום ברחבי המזרח התיכון.³⁴ שבועיים מאוחר יותר אימצה הליגה הערבית, על פי הצעתה של ממשלת עיראק, הצעת החלטה שלפיה יאיצו ממשלות הליגה בווינגטון ובלונדון להפעיל את השפעתן כך שאם יושג הסדר שילומים ישראלי-גרמני, יועבר הכסף לטובת הפליטים הפלסטינים. הציר התימני בלונדון יידע את אחד מפקידי משרד החוץ של בריטניה בנוגע להחלטה ושאלו לדעתו האישית בעניין. תשובתו של הפקיד הבריטי היתה בבחינת שפיכת מים צוננים על ראשי הערבים. בעיית הפליטים, הוא אמר, נובעת לא ממחסור בכסף (ישראלי), באשר ארצות הברית ובריטניה תרמו – ועדיין תורמות – סכומי כסף גדולים, אלא מחוסר רצון של מדינות ערב שבקרבתן התיישבו הפליטים הפלסטינים להסכים לאיזושהי תכנית לשיקומם.³⁵

שלוש המעצמות לא התכוונו להיענות לדרישת הערבים לנקוט פעולה נגד הסכם שילומים ישראלי-גרמני. לירדן, חיוני היה ששיחות ואסנר יסתיימו בהצלחה. עמדה זו נקשרה למאמצייהן לשלב את מערב גרמניה במערך הצבאי-מדיני האירופי-אמריקני.

32. NA, FO 371/98518. From Beirut to Foreign Office, March 5th, 1952

33. NA, FO 371/98518. From Amman to Foreign Office, March 5th, 1952

34. NA, FO 371/98518. Ministry of Foreign Affairs, Arab Affairs Department, to Her Britannic Majesty's Embassy in Bagdad, March 29th, 1952

35. NA, FO 371/98518. Israel-German Negotiations, April 16th, 1952

ואולם בניסיון שלא לעורר את חמתן של מדינות ערב, אלו שהיו אמורות להיות ציר מרכזי בברית הגנה מזרח-תיכונית אנטי-סובייטית, שבאותה עת עמלו עליה בריטניה וארצות הברית, התאמצו המעצמות מאוד להבהיר כי אינן שותפות לתהליך ואסנר. ברוח זו תיאמו וושינגטון, לונדון ופריז את תשובותיהן למזכרים של סוריה ועיראק.³⁶ נוסח התשובה המוסכם השתקף במסר ששיגרה בריטניה ללבנון ולירדן במחצית הראשונה של אפריל כמענה לפניותיהן בעל פה מראשית מארס בנוגע לסוגיית השילומים. מעצמות הברית, נאמר שם, לא קידמו מעולם ולא ניסו לקדם תביעת פיצויים נגד מערב גרמניה דוגמת תביעת השילומים שהגישה ישראל. למן הרגע שהחלו השיחות בוואסנר היתה סוגיית הפיצוי החומרי לנושא שבין ישראל, יהדות העולם ומערב גרמניה, ולמעצמות אין אפשרות או רצון להתערב בעניין.³⁷ ברוח זו נשלחו באמצע מאי מכתבי התשובה לסוריה ולעיראק.³⁸

המעצמות הבהירו את עמדתן, אך הערבים סירבו להניח לנושא, והוסיפו ללחוץ עליהן לפעול לסיכול הסכם השילומים. בשלב הזה, אמצע 1952, נוספה מכותבת חדשה ללחץ הערבים: בון.

ככל שעולה מן המקורות, הגרמנים קיבלו עד אז פנייה אחת בלבד מצד הערבים בסוגיה זו. בשלהי מארס ביקר שגריר מצרים בהאג את עמיתו המערב-גרמני ודרש שממשלת אדנאואר תפנה סכום מסוים מכספי השילומים לטובת פיצויים של הפליטים הפלסטינים. השגריר הגרמני הבטיח לדווח על הפנייה לממונים עליו במשרד החוץ.³⁹

אנשי משרד החוץ בבון לא המתינו לפניית המצרים כדי לתת את דעתם למסע הערבי בשאלת השילומים. המסע האינטנסיבי של מדינות ערב למן ראשית מארס אצל מעצמות המערב הוביל את אנשי משרד החוץ בבון לקיים מאמצע החודש דיונים, ראשונים מסוגם, בתגובת הערבים לסוגיית השילומים.⁴⁰

בפתחו של הקיץ נעשתה אפוא בון מכותבת קבועה של הלחץ הערבי, לצד המעצמות. כך, הוועד הערבי העליון (לשעבר ארגון ההנהגה הפוליטית של ערביי ארץ ישראל) החליט

36. ראו בעניין זה: FRUS, Vol. IX. pp. 909–910. The Secretary of State to the Legation in Syria, March 12th, 1952; NA, FO 371/98518. Foreign Office to W. H. Montagu–Pollock, March 22nd, 1952; NA, FO 371/98518. U. S. Suggestion on Form of Answer to be given in Conversation with Arab Countries on the Subject of the Utilization of any Indemnification from Germany to Israel for Arab Refugees, No Date

37. NA, FO 371/98518. The British Legation in Beirut to the Lebanese Ministry of Foreign Affairs, March 31st, 1952; NA, FO 371/98519. The British Legation in Amman to the Jordanian Minister for Foreign Affairs, April 16th, 1952

38. NA, FO 371/98519. W. H. Montagu–Pollock to Anthony Eden, May 26th, 1952; NA, FO 371/98519. The British Embassy in Bagdad to Anthony Eden, June 5th, 1952

39. Hansen, *Aus dem Schatten der Katastrophe*, p. 292

40. Jelinek, *Deutschland und Israel*, pp. 218–219

בכינוסו בקהיר בסוף מאי להגיש תזכיר לממשלת בון ולתבוע ממנה שלא לתת שילומים לישראל, בהתבסס על ארבעת הנימוקים שעמדנו עליהם. מלבד זה, החליטו בוועד לבקש מכל המדינות הערביות והאסלאמיות להתגייס למאמץ בסוגיה זו. חודשיים לאחר מכן שלח הוועד מכתב לאגודה הגרמנית לסחר חוץ, ובו הוא איים על כל החברות הגרמניות שסחורותיהן יישלחו לישראל על פי תכנית השילומים, שהן יירשמו ברשימה שחורה ויוחרמו על ידי מדינות ערב. תזכיר אחר נשלח על ידי 'ארגון המאבק לשחרור העמים האסלאמיים', שמקום מושבו בקהיר ובו חברים חוגים לאומניים ערביים, למערב גרמניה, למדינות ערב, למדינות אסלאמיות, ולארגונים בין-לאומיים. המכותבים נדרשו לדאוג שישראל לא תקבל שילומים עד שתשלם פיצויים לפלסטינים.⁴¹ סוריה יידעה באמצע יוני את שלוש מעצמות המערב כי יש בכוונתה למחות ישירות בפני ממשלת בון על כוונתה לתת שילומים לישראל.⁴²

בראשית יולי נכנס גורם ערבי חדש למערכה. סגן שר החוץ של ערב הסעודית, ה'שיח' יוסוף יאסין, העלה את הסוגיה בשיחה שקיים עם שגריר ארצות הברית בממלכה. תגובתו של השגריר היתה לא דיפלומטית בעליל, אך ודאי שיקפה את דעת רבים מעמיתיו: הפלסטינים סבלו לא מעט, אך היהודים סבלו 'באופן שלא ישוער' הרבה יותר מהם. על כן יהיה 'מגוחך' ו'בלתי מעשי' לקשור ישירות בין שני העניינים הללו. ה'שיח' יאסין לא היה מענה לדברים החריפים הללו, והוא אמר שיחשוב על זה.⁴³

במצעד הפונים לממשלת בון לא נפקד מקומה של מזכירות הליגה הערבית. ב-21 ביולי הפנה מזכ"ל הליגה עבד אל-רחמן עזאם לממשלת בון מכתב ארוך בעניין השילומים. במכתב נשזרו משפטים אשר הטילו ספק בעצם קיומה של שואת יהודי אירופה. כך למשל פתח עזאם וכתב כי לליגה נודע כי בדעת ממשלת בון לשלם סכום כסף נכבד לישראל, סכום שהוא פיצוי ליהודים אשר 'לכאורה נרדפו לפני המלחמה ובמהלכה'. בהמשך המכתב הוא כתב: 'בלי שנרצה לדון במצבם של היהודים בגרמניה בזמן המלחמה האחרונה או לפני או במידת הביסוס של האשמותיהם [בנוגע לרדיפתם]', מדינות ערב מאמינות בתוקף שאין לממשלת בון שום מחויבות לשלם לישראל שילומים.⁴⁴ במאמר מוסגר יצוין כאן כי גילויים כאלה של הכחשת שואה הופיעו תדיר בעיתונות הערבית, בעיקר של החוגים האסלאמיים, לקראת סופו של המשא ומתן בוואסנר, ובעיקר אחריו.⁴⁵

41. ג"מ, חץ 2417/6. הנדון: פעילות ערבית נגד השילומים, 3 בספטמבר 1952.

42. NA, FO 371/98519. The British Legation in Damascus to Anthony Eden, June 19th, 1952.

43. NA, FO 371/98519. The British Embassy in Jeddah to Eastern Department, July 14th, 1952.

44. NA, FO 371/100009. The League of Arab States to the British Ambassador in Cairo, August 28th, 1952.

45. Litvak and Webman, *From Empathy to Denial*, pp. 78, 82.

כצפוי, הציג עזאם במכתבו את שלל הנימוקים הידועים לנו כדי לבסס את קביעתו. לקראת סיום הוא הזכיר לממשלה בכון כי הערבים היו תמיד ביחסים טובים עם הגרמנים; עוד לפני מלחמת העולם השנייה (דהיינו גם בתקופת משטרו של היטלר) ואף אחריה.⁴⁶ הנה אפוא אם תחליט מערב גרמניה לתת שילומים לישראל, היא עלולה להרוס את מרקם היחסים המיוחד שבין הגרמנים לעולם הערבי ואף המוסלמי.⁴⁷

בימים שקדמו לטקס החתימה ההיסטורי בלוקסמבורג העצימו הערבים מאוד את לחצם על ממשלת בון למען זו תפנה עורף להסכם השילומים.⁴⁸ לשיעור רצונם הרבה הם מצאו בעל ברית בדמותו של שר האוצר פריץ שפר (Schaffer), מתנגד חריף להסכם. אליו הצטרפו גורמים פוליטיים וכלכליים במדינה; רבים מהם שטמו מלכתחילה את רעיון השילומים. בלטו בנוכחותם גורמים עסקיים שקיימו יחסי מסחר עם הערבים. אלה חששו לגורל עסקיהם בשל ההידרדרות הצפויה ביחסי בון ומדינות ערב.

הלחץ המוגבר מצד הערבים בימים האחרונים שלפני החתימה החל להניב פירות: עשרים צירי הבונדסטאג ממפלגות הקואליציה הגישו מכתב דחוף לממשלה, ובו הם הסבירו כי בגלל הפגיעה האפשרית ביחסי מערב גרמניה עם העולם הערבי על הממשלה לשקול מחדש את הסכם השילומים, ובייחוד את גובה הסכום.⁴⁹

אדנאואר נחרד לנוכח המערכה הערבית; לא רק משום השפעתה על המערכת הפוליטית בכון ועל חוגי הכלכלה אלא גם משום השלכותיה הצפויות על דעת הקהל הגרמנית. זו לא התלהבה במיוחד מרעיון הפיצוי החומרי לעם היהודי, ועתה, בעקבות לחץ הערבים, היתה עלולה לגלות התנגדות גדולה אף יותר. הקנצלר, שכמה להשלים את הסכם השילומים, מיהר לבקש את עזרת המעצמות בהדיפת המתקפה הערבית. ב־6 בספטמבר הוא יצר קשר עם הנציב העליון של ארצות הברית במערב גרמניה ואלטר דונלי (Donnelly) כדי לדווח לו כי הלחץ מצד הערבים בסוגיית השילומים מתעצם וכי הדבר גורם לו קשיים מבית. דיפלומט סורי, סיפר הקנצלר, טען בפניו שבכוונת חברות הליגה הערבית להתכנס ב־10 בספטמבר בקהיר לשיבה מיוחדת ולקבל בה החלטה חסרת תקדים בזכות הטלת חרם כלכלי ופוליטי על מערב גרמניה. לנוכח מצב עניינים זה ביקש אדנאואר מהאמריקנים להתערב אצל הערבים ולהניאם מתכניות החרם שלהם. זה יקל עליו, הוא אמר, להביא את ההסכם לאישור הממשלה ב־8 בספטמבר.⁵⁰

46. לבחינה תמציתית של מערכת היחסים בין העולם הערבי לגרמניה ראו: Deutschkron, *Bonn and Jerusalem*, pp. 76–77.

47. NA, FO 371/100009. The League of Arab States to the British Ambassador in Cairo, August 28th, 1952.

48. Litvak and Webman, *From Empathy to Denial*, pp. 66–67.

49. תעודות, כרך שביעי, תעודה 341, משלחת ישראל לשיחות השילומים אל משרד החוץ, 5 בספטמבר 1952.

50. FRUS, Vol. IX. p. 991. The Acting United States High Commissioner for Germany to the Department of State, September 6th, 1952.

כד כבד עם פנייה זו הורה הרברט בלנקנהורן (Blankenhorn), יועצו המדיני של הקנצלר ומנהל המחלקה המדינית במשרד החוץ בבון, למיזופה הכוח של מערב גרמניה בושינגטון לפנות בעצמו למחלקת המדינה ולבקשה לפעול בסוגיה הערבית. בלנקנהורן ביקש גם מאנשי המשלחת הישראלית לשיחות ואסנר ששגריר ישראל בארצות הברית אבא אבן יפעל בנידון אצל פקידי הממשל.⁵¹

שרת קיבל דיווח על הבקשה הזו, והורה לאבן למלאה.⁵² לאנשי משלחת ישראל הציע לומר לעמיתיהם הגרמנים לשיחות כי אֵל להם להיבהל מאימיהן של מדינות ערב. 'הערבים', כתב שרת, 'נוקקו לא פעם לאיזמי חרם כלכלי והפסקת מסחר' מול מדינות שונות באירופה שהם נמצאו אֵתן בעימות מדיני, אך מעולם לא הוציאו את אימיהם מן הכוח אל הפועל.⁵³

האמריקנים, נאמנים לעמדתם המחייבת את הצלחת ואסנר, פעלו בזריזות. עוד בשעות אחר הצהריים של 6 בספטמבר הורה מזכיר המדינה דין אצ'יסון (Acheson) לנציגי דונלי להודיע לקנצלר כי ארצות הברית מוכנה להתערב 'כדי לנסות ולשכך את הלחץ הערבי' וכן להשתדל 'ולשכנע לפחות כמה מן המדינות הערביות לנטוש את איומי [החרם].'⁵⁴ הגרמנים פנו גם לבריטים,⁵⁵ ואלה החליטו לפעול כדי למנוע פגיעה של הרגע האחרון בטקס החתימה בלוקסמבורג וכן משום שארצות הברית נקטה עמדה. משרד החוץ בלונדון יצר קשר עם נציגויותיו במדינות הליגה הערבית, והורה להן לנסות לשכנע את ראשי השלטון שם לבטל את המתקפה על בון בסוגיית השילומים. מן הראוי להסביר לערבים, הציעו בלונדון, כי ההסכם לא יאיים על ביטחונם באשר לא נכללות בו סחורות בעלות אופי צבאי. על הערבים גם להבין כי מערב גרמניה מחויבת לכפר על מעשי הזוועה של הרייך השלישי כדי להשיב לה את המוניטין בזירה הבינלאומית.⁵⁶ ראשי הנציגויות קיבלו את ההוראה ומיהרו למלאה.⁵⁷ בו בזמן הורתה לונדון לנציגי העליון שלה במערב גרמניה

51. תעודות, כרך שביעי, תעודה 341, משלחת ישראל לשיחות השילומים אל משרד החוץ, 5 בספטמבר 1952.

52. תעודות, כרך שביעי, תעודה 343, מ' שרת אל שגרירות ישראל בושינגטון, 7 בספטמבר 1952; ב-7 בספטמבר נפגשו אנשי השגרירות עם לואיס, סגן מנהל הלשכה לענייני גרמניה במחלקת המדינה, והלה הבטיח להם שארצות הברית פועלת לסיכול המתקפה הערבית על השילומים. ראו: שם, הערה 2.

53. שם, תעודה 342, מ' שרת אל משלחת ישראל לשיחות השילומים בהאג, 7 בספטמבר 1952.

54. FRUS, Vol. IX. p. 992. The Secretary of State to the Office of the United States High Commissioner for Germany, September 6th, 1952

55. NA, FO 371/100009. From Wahnerheide to Foreign Office, September 7th, 1952

56. NA, FO 371/100009. From Foreign Office to Wahnerheide, September 8th, 1952;

NA, FO 371/100009. From Foreign Office to Beirut, September 10th, 1952

57. NA, FO 371/100009. The British Legation in Damascus to Eastern Department, September 19th, 1952; NA, FO 371/100009. From Amman to Foreign Office, September 23rd, 1952; NA, FO 371/98519. The British Legation in Beirut to Anthony Eden, October 3rd, 1952

אייבון קירקפטריק (Kirkpatrick) לבשר לממשלת בון על החלטת הממשלה בלונדון להתערב אצל מדינות ערב בסוגיית השילומים.⁵⁸ התערבותן של המעצמות לא סיכלה ואף לא מיתנה את המערכה הערבית נגד הסכם השילומים, אבל ייתכן שהיא נסכה די ביטחון בשרי הממשלה בבוך כדי שאלה יצביעו ב-8 בספטמבר בעד ההסכם עם ישראל. נשיא ועידת התביעות גולדמן העריך שאילו העצימו מדינות ערב את הלחץ שלהן נגד ההסכם חודשיים בערך לפני טקס החתימה בלוקסמבורג, ולא כמה ימים לפני כן, הן היו עשויות להשיג את מטרתן.⁵⁹

המערכה הערבית נגד הסכם שילומים, ספטמבר 1952–מארס 1953

הסכם השילומים נחתם, אך עוד לא קיבל תוקף. לשם כך, כאמור לעיל, היה צריך הפרלמנט המערב-גרמני על שני בתיו – הבונדסראט והבונדסטאג – לאשררו. קובעי המדיניות בכירות ערב היו כמובן מודעים לנוהל הפרלמנטרי הזה, ועל כן המשיכו במלוא המרץ במערכה שלהם נגד השילומים. בכלל, הסוגיה החלה לעניין יותר ויותר את דעת הקהל הערבית, ועל כך העידה ההתעסקות הגוברת של העיתונות הערבית בשאלה זו.⁶⁰

בכינוסה של הליגה הערבית בקהיר ב-10 בספטמבר היא החליטה לשלוח לבון משלחת כלל-ערבית שתפעל בכל האמצעים לביטול ההסכם עם ישראל.⁶¹ באותו היום שיגר הוועד הערבי העליון מכתב שהיה ממוען בין היתר לכמה חברות כלכליות מערב-גרמניות אשר היה להן עניין בעסקים עם העולם הערבי, ובו נכתב: 'אנו נאלץ לקרוא לכל העמים המוסלמים מאינדרונזיה עד תוניסיה ומעיראק עד ערב הסעודית' שלא להנפיק עוד רישיונות יבוא למוצרים שיוצרו על ידי חברות גרמניות אשר יספקו סחורות לישראל בהתאם להסכם השילומים.⁶² לא חלפו ימים רבים, וכמה ממדינות ערב החלו לנקוט צעדי ענישה כלכליים בעקבות החתימה על ההסכם. כך החליטה ממשלת ערב הסעודית לבטל הזמנה בתחום התקשורת בסך של כשני מיליון דולר מחברה במערב גרמניה; וסוריה איימה להפסיק משא ומתן עם חברות מערב-גרמניות להרחבת נמל לטאקיה.⁶³

58. NA, FO 371/100009. A Letter From E. R. Warner, September 12th, 1952

59. ג"מ, ישיבה ס"א/שי"ב של הממשלה, 14 בספטמבר 1952, עמ' 9; אצ"מ, S100/81. פרוטוקול משיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 15 בספטמבר 1952, עמ' 8.

60. Litvak and Webman, *From Empathy to Denial*, p. 68

61. FRUS, Vol. IX. p. 999. The Acting United States High Commissioner for Germany to the Department of State, September 16th, 1952
זו כבר הועלתה על ידי ממשלת לבנון במכתב ששלחה לממשלת מצרים באמצע יולי 1952. ראו: Litvak and Webman, *From Empathy to Denial*, pp. 63–64

62. Deutschkron, *Bonn and Jerusalem*, p. 80

63. Sagi, *German Reparations*, p. 182

חשובה יותר היתה כניסתה של מצרים, המדינה הערבית הגדולה והחשובה ביותר, למערכה. זו נקטה פעולות אחדות בלבד בסוגיה בחודשים שקדמו לחתימה.⁶⁴ ב-30 בספטמבר קיימה הממשלה בקהיר דיון מיוחד בסוגיה, ובו הובעה תמיכה במאמצי חברות הליגה לעצור את הסכם השילומים. בשבוע השני של אוקטובר שלחה קהיר מזכר לבון, ובו הוצגו ארבע הטענות הידועות של הערבים נגד הסכם השילומים. גם המצרים לא היססו להצהיר כי ישראל 'ביצעה נגד הערבים בפלסטין אותן פעולות שביצעו הנאצים [נגד היהודים].'⁶⁵

ברוח עמדה זו הודיעה קהיר לחברה מערב-גרמנית שלה הותר קודם לכן לפתוח נציגות במצרים כי לא יורשה לה לעשות כן.⁶⁶ לקראת סוף השנה ביטלו המצרים תערוכה, ראשונה מסוגה, של חברות תעשייה מערב-גרמניות שהיתה אמורה להיפתח בקהיר בסוף ינואר 1953. ניסיונות ממושכים מצד מארגני התערוכה הגרמנים לשנות את רוע הגזרה עלו בתוהו.⁶⁷

מתקפתם של הערבים היתה עזה, ובבון חששו לא רק מהשלכותיה הרעות על אשרור הסכם השילומים, אלא גם מהשלכותיה על גורל היחסים הכלכליים והפוליטיים בין מערב גרמניה לעולם הערבי. עובדתית, היקף הסחר בין שני הצדדים היה זעום,⁶⁸ ואולם הפוטנציאל היה עצום; בעולם הערבי היו עשרות מיליוני בני אדם, וקצב גידולו היה מהיר. איבוד השוק הערבי היה יכול להיות מכה קשה לגרמנים. המכה היתה עלולה להיות קשה אף יותר אילו הצטרפו מאות מיליוני המוסלמים הלא ערבים בעולם לפעולות החרם של אחיהם הערבים-מוסלמים.

פגיעה ביחסי ערב-גרמניה לא היתה רצויה לממשלה, בייחוד בעת ההיא, כשהיא ניצבה לפני בחירות כלליות (בסתיו 1953). נקל היה לשער את המטעמים שיעשו יריביה הפוליטיים בעקבות התפתחות זו. הנה אפוא אדנאואר ואנשיו עשו ככל שהיה לאל ידם כדי לשכך את המערכה הערבית. לשם כך הם נקטו פעולה משולבת: (1) ניסיון להידבר עם הערבים ולפייסם; (2) גיוס מעצמות המערב לשם הדיפת המתקפה הערבית. בערוץ הראשון נעשו מגוון צעדים. במסיבת עיתונאים שנערכה מיד לאחר טקס החתימה בלוקסמבורג הביע ראש לשכת העיתונות הפדרלית פליכס פון-אקהארדט (Eckardt) צער עמוק על שרצונה של ממשלתו לכפר על פשעי העבר הובן לא כהלכה בעולם הערבי. בניסיון לענות על אחד הנימוקים של מדינות ערב נגד ההסכם הוא הבטיח כי אין ברשימת הסחורות פריטים בעלי

64. כאמור, בסוף מארס שוחח שגריר מצרים על הסוגיה עם עמיתו המערב-גרמני בהאג וקשר בין השילומים לפליטים הפלסטינים. ב-4 ביוני שלחה קהיר מסר ברוח דומה לווישנגטון. ראו: Litvak and Webman, *From Empathy to Denial*, p. 64.

65. Ibid., pp. 68–69.

66. NA, FO 371/100009. Reuter, October 2nd, 1952.

67. ג"מ, ח' 1/166. Arab Attack on Reparations Agreement with Germany in the Light of 166/1. Israeli Counteraction, December 29th, 1952.

68. Deutschkron, *Bonn and Jerusalem*, p. 80.

אופי צבאי וכי ישראל לא תוכל, הלכה למעשה, למכור סחורות ולקבל בעדן כסף שיאפשר לה לרכוש נשק. ביטאונה הרשמי של הממשלה הדגיש חזר והדגש בשבועות הבאים את רצונה הכן של הרפובליקה הפדרלית לשמור על 'הידידות המסורתית' עם מדינות ערב.⁶⁹ בראשית אוקטובר הודיע דובר הממשלה בבוך כי מערב גרמניה תתרום כמאה אלף מארק (כ־24 אלף דולר) לקרן של האו"ם המסייעת לשיקום של הפליטים הפלסטינים.⁷⁰ בה בעת יצאו דיפלומטים מבוך לסיור בארצות ערב בניסיון לסלק את 'אי־ההבנות' שהיו בקרב מנהיגי ערב בנוגע להסכם השילומים עם ישראל.⁷¹ בחוגי הממשלה שקלו באותה עת גם את הרעיון לשגר משלחת כלכלית גדולה ורמת דרג מגרמניה למדינות ערב כדי להדק את הקשרים הכלכליים בין הצדדים ובתוך כך להוכיח לערבים את הרצון העז של בון לשמור על יחסים טובים עם העולם הערבי.⁷²

בו בזמן שבו אדנאואר ואנשיו וחיפשו את עזרת המעצמות, ובעיקר את זו של ארצות הברית, להדיפת המתקפה הערבית. במברק למחלקת המדינה ב־16 בספטמבר סיפר הנציב דונלי כי הקנצלר מבקש מן הממשל האמריקני לסייע לו לטפל באיומי החרם מצד הערבים. בכירים גרמנים אחרים הביעו – בשיחות שניהלו עם דיפלומטים אמריקנים – חרדה מהתוצאות הקשות שיהיו לחרם כלכלי ופוליטי ערבי על מערב גרמניה. בלנקנהורן קיווה כי ארצות הברית תבהיר למדינות הליגה הערבית שלמערב גרמניה אין שום כוונה, בחתמה על הסכם השילומים, לבטל את הניטרליות שלה בנוגע לסכסוך הישראלי־ערבי.⁷³ וושינגטון נענתה לפנייתה של בון. מחלקת המדינה ביקשה מנציגייה בכירות ערב להציג בפני ראשי השלטון 'בכל הזדמנות נאותה' את היתרונות שיוכלו הערבים להפיק מהסכם השילומים, ובראשם האפשרות שבעיית הפיצויים לפליטים תותר על ידי ישראל. לשון אחר, אל להם לערבים להמשיך במערכתם נגד ההסכם.⁷⁴ כדי לוודא שאכן תקדם ישראל את סוגיית הפיצויים – עתה, משנחתם הסכם השילומים, וכמו שהעיד שר החוץ שרת עוד ב־1951 – פנו האמריקנים לישראל ודנו עמה בעניין. ב־22 בספטמבר נפגשו המזכיר אצ'סון והשגריר אבן לשיחה שעסקה בין היתר בסוגיה זו. אבן הביע את תקוותו כי מזכיר המדינה 'יעודד' את הקנצלר אדנאואר להשיג אשרור

69. Pease, *After the Holocaust*, pp. 538–539.

70. בתגובה על כך אמר דיפלומט סורי שהוצב במערב גרמניה כי תרומתה של גרמניה היא מחוזה ידירותית, אבל היא לא תשנה את עמדת הערבים בנוגע להסכם השילומים. ראו: NA, FO 371/100009. Reuter, October 3rd, 1952.

71. ג"מ, חץ 2417/6. 'בן־יעקב אל מנכ"ל משרד החוץ, 15 באוקטובר 1952.

72. NA, FO 371/100009. Wahnerheide to Eastern Department, September 6th, 1952.

73. FRUS, Vol. IX. p. 999. The Acting United States High Commissioner for Germany to the Department of State, September 16th, 1952.

74. FRUS, Vol. IX. p. 1037. The Acting Secretary of State to the Embassy in Lebanon, October 22nd, 1952; NA, FO 371/100009. B. A. Burrows to German General Department, October 16th, 1952.

מהיר של ההסכם בפרלמנט בבון. אצ'יסון העריך כי הפרלמנט יאשרר בסופו של דבר את ההסכם. הוא הביע את דעתו כי משנחתם הסכם לוקסמבורג, על ישראל לקדם את נושא הפיצויים לפליטים.⁷⁵ דברים ברוח דומה שמעו הישראלים מפי הנרי בייורד (Byroade), עוזר מזכיר המדינה של ארצות הברית לענייני המזרח הקרוב, דרום אסיה ואפריקה.⁷⁶ במשרד החוץ בתל אביב העריכו כי לקראת הדיון הצפוי, בסוף נובמבר 1952, בשאלת ארץ ישראל בוועדה המדינית המקבילה של עצרת האו"ם השביעית עתידות ארצות הברית, ועמה גם ועדת הפיוס ומדינות ערב, להגביר את לחצן על ישראל להסדיר את שאלת הפיצויים לפליטים, בעיקר על רקע החתימה על הסכם השילומים.⁷⁷ כדי להקדים תרופה למכה הציעו במשרד החוץ לקברניטים בירושלים שישראל תביע בפני ועדת הפיוס את נכונותה להיכנס לאלתר לדיון מעשי עם האו"ם על תשלום הפיצויים. ברם ראש הממשלה דוד בן-גוריון דחה את הרעיון, והממשלה כולה תמכה בו.⁷⁸ במשרד החוץ התאכזבו מתגובת הממשלה. לדידם, יזמה מצד ישראל בשאלת הפיצויים היתה עשויה להקשות מאוד מעוקצה של מערכה ערבית נגד אשרור הסכם השילומים.

מובן מאליו שהיה אפשר לנקוט מהלכים נוספים כדי להתגונן מפני המערכה הערבית, ובמשרד החוץ אכן נקטו אותם. בישיבה של כמה מנהלי מחלקות בשלהי ספטמבר הוסכם כי יש צורך לשגר במיוחד לבון דיפלומט ישראלי שיפעל נמרצות בקרב חוגי ממשל גרמניים נגד 'המאמצים המדיניים של מדינות ערב נגד ההסכם'.⁷⁹ שבוע לאחר מכן החליטו במשרד החוץ שמשא קרן, איש הצירות בלונדון, ישמש בתפקיד זה.⁸⁰ ברם קרן לא היה יכול, ולכן הוחלט לשלוח במקומו את חיים יחיל, מנהל מחלקת ההסברה במשרד החוץ. לסיועו בא מאוחר יותר פליכס שנער, מראשי משלחת ישראל בוואסנר. בו זממן התבקש הקונסול במינכן אליעזר לבנה לצאת לבון כדי להצטרף אל שני השליחים הישראלים במאמציהם להרוף את המתקפה הערבית.⁸¹

אלא שבינתיים המשיכו הערבים בשלהם. בשבוע השלישי של אוקטובר הגיעה לבון משלחת של הליגה כדי לסכל את אשרור ההסכם. במשלחת היו ארבעה נציגים; ממצרים, מסוריה ומעיראק, ובראשה עמד אחמד אל-דאוק, שגריר לבנון בצרפת ולשעבר ראש ממשלת לבנון.⁸² בריאיון שהעניקו סמוך להגעתם לכלי תקשורת גרמני הובהר כי בכונת

75. FRUS, Vol. IX. pp. 1002–1003. Memorandum of Conversation, by the Officer in Charge of Palestine–Israel–Jordan Affairs, September 22nd, 1952

76. ג"מ, ישיבה ב' שי"ג של הממשלה, 30 בספטמבר 1952, עמ' 10.

77. ג"מ, ישיבה ה' שי"ג של הממשלה, 19 באוקטובר 1952, עמ' 24–25.

78. טובי, על מפתן ביתה, עמ' 265–266.

79. ג"מ, חץ 1812/1. פרוטוקול מישיבת ועדת משרד החוץ לביצוע הסכם השילומים שהתקיימה במשרדו של מר ש' רוזן ביום 26 בספטמבר 1952.

80. ג"מ, חץ 1812/1. פרוטוקול מישיבת ועדת משרד החוץ לביצוע הסכם השילומים שהתקיימה במשרדו של מר מ' ברטור ביום 3 באוקטובר 1952.

81. ג"מ, ישיבה י' שי"ג של הממשלה, 16 בנובמבר 1952, עמ' 17.

82. Deutschkron, Bonn and Jerusalem, p. 83

המשלחת למחות בחריפות על ההסכם בפני שרי הממשלה, חברי פרלמנט, אישי כלכלה ונציגי התקשורת. לדעתם, אפשר לפתור את הבעיה באמצעות העברת סוגיית השילומים לטיפול מוסד של האו"ם, למשל ועדת הפיוס. מלבד זה, ראוי שוועדה של מומחים למשפט תחווה את דעתה בפני אותו מוסד של האו"ם בנוגע לחוקיות הסכם השילומים. חברי המשלחת הערבית אמרו כי הם מתקשים להאמין שבון תאשר את ההסכם, ואולם אם 'באורח בלתי צפוי' זה מה שיקרה, יבוא הקץ לידידות בין מערב גרמניה לעולם הערבי, ודבר זה יגרור תוצאות כלכליות חמורות לרפובליקה הפדרלית.⁸³

מלשון האיומים הזו לא ייפלא ש'לערכים היתה כבון קבלת פנים קרירה במקצת'.⁸⁴ הם נפגשו עם הקנצלר פעם אחת, אך היתה זו שיחת נימוסין, והיא נמשכה דקות אחדות בלבד.⁸⁵ לאחר מכן קיימו פגישות עבודה עם ואלטר האלשטיין (Hallstein), מזכיר המדינה במשרד החוץ המערב-גרמני, בלנקנהורן, שר הכלכלה לודוויג ארהרד (Erhard), נשיא הבונדסטאג ועוד. בכל השיחות עם נציגי הממשלה הובהר לערכים שבון תדבק בהסכם השילומים. המסר מצד ההנהגה היה חד וברור, אך כנראה לא הרשים דיו את המשלחת. היא הוסיפה לתור במרץ את הבירה המערב-גרמנית בחיפוש תומכים לעמדה הערבית.⁸⁶ בין היתר נפגשה עם תעשיינים, פוליטיקאים מחוגי האופוזיציה ואנשי תקשורת למיניהם. מאמץ מיוחד התאמצה המשלחת אצל חוגים נאציים לשעבר ותומכיהם; בקרבם היא מצאה, כצפוי, אוזן קשבת ואיבה משותפת ליהודים,⁸⁷ ואולם היתה זו נחמה פורתא, לא הם קבעו את גורל הסכם השילומים.

ההנהגה כבון זעמה לנוכח מסע התעמולה חסר המעצורים של הערכים שנערך על אדמת גרמניה נגד ההסכם עם ישראל, בניגוד 'לכל עיקרון של נימוס דיפלומטי'.⁸⁸ לא ייפלא אפוא שהיא ביקשה בתוקף מן המשלחת לעזוב את המדינה.⁸⁹ 'הגרמנים', דיווח מנכ"ל משרד החוץ של ישראל ולטר איתן בהנאה גלויה לשגרירות בווינה, 'שלחו את הערכים הביתה לא רק בידים ריקות אלא גם מוכים, חבולים וכועסים'.⁹⁰ ראש ממשלת מצרים מוחמד נגיב מיהר להגיב. בשיחה שקיים ב-30 באוקטובר עם השגריר החדש של מערב גרמניה בקהיר גינטר פאולקה (Pawelke) הוא הטיח בו

83. ג"מ, חץ 2417/6. א' וינטר אל א' לבנה, 23 באוקטובר 1952.

84. ג"מ, חץ 45/9. ר' ולטש אל פ' שנער, 30 באוקטובר 1952.

85. ג"מ, חץ 2417/6. דין וחשבון של ד"ר גולדמן, ללא תאריך.

86. NA, FO 371/97867. Wahnerheide to Anthony Eden, November 10th, 1952.

87. Sagi, German Reparations, p. 183; Deutschkron, *Bonn and Jerusalem*, p. 84; Pease, *After the Holocaust*, pp. 539–540.

88. Kurt R. Grossmann, *Germany's Moral Debt: The German-Israel Agreement* (Washington: Public Affairs Press, 1954), p. 27.

89. NA, FO 371/103954. The British Embassy in Bagdad to German General Department, January 10th, 1953.

90. תעודות, כך שביעי, תעודה 417, ו' איתן אל שגרירות ישראל בווינה, 2 בנובמבר 1952.

שממשלת בון, בהתנהגותה כלפי המשלחת, העליבה בכוונה את ממשלת מצרים ואותו אישית. 'הכבוד המצרי מוטל כאן על כף המאזניים', הוא הכריז, ויהיה עליו להתיעץ עם ממשלתו לפני שיחליט אם אפשר להמשיך ביחסי קהיר-בון. כמה שעות לאחר מכן נפגש נג'יב בשנית עם פאולקה, והודיעו כי הוועדה המדינית של הליגה הערבית תיפגש בימים הקרובים כדי לדון בהסכם השילומים וביחס שקיבלה משלחת הליגה בבון.⁹¹

בישראל מיהרו לחגוג את כישלונה המהדהד של המשלחת, אך לא לזמן רב. מיד לאחר שזו עזבה את אדמת גרמניה החלו להגיע דיווחים מראיגים, שעל פיהם היתה בון נכונה למרות הכול לוותר אי-אלו ויתורים כלפי הערבים, אם כי לא מספיקים לדעת הערבים. הגרמנים, דיווח הקונסול לבנה למשרד החוץ ב-4 בנובמבר, 'היו מוכנים לפשרה אחת: לשאול את חוות-דעת ארגון האומות המאוחדות באם חוזה השילומים הנו בניגוד לחוק הבינלאומי ואם בכלל לארגון זה יש סמכות כלשהי בקשר עמו'.⁹² ברדיו הממלכתי הגרמני נרמז באותה עת שבון הציעה לערבים בצורה לא מחייבת להעמיד את ביצוע הסכם השילומים בפיקוח של ועדה בין-לאומית ניטרלית או ועדה של האו"ם שיהיו מקובלות על ישראל ומדינות ערב.⁹³

אישוש לנכונותה זו של בון ללכת לקראת הערבים הגיע ב-12 בחודש. דובר הממשלה גילה כי מערב גרמניה הציעה לליגה הערבית להעמיד את משלוחי סחורות השילומים לישראל בפיקוח בין-לאומי אשר יודא כי אין בהם ציוד מלחמה. הליגה דחתה את ההצעה, אך בון הודיעה שהיא מוכנה לדון עם הליגה על דרישותיה כל עוד לא אושר הסכם השילומים. עם כל זאת, הממשלה בבון, כך הדובר, מוסיפה לדבוק בהסכם שנחתם בלוקסמבורג.⁹⁴

ההתפשרות של גרמניה היתה תוצאה ברורה של מכבש לחצים בלתי פוסק שהפעילו הערבים על בון, אפילו בזמן שהותה של המשלחת במערב גרמניה.⁹⁵ את המושכות בסוגיה נטלה באותה עת לידה מצרים.⁹⁶ בפגישה שקיים נג'יב ב-7 בנובמבר עם השגריר פאולקה הוא טען שהסכם לוקסמבורג מסכן את האינטרסים של הערבים גם מבחינה כלכלית וגם מבחינה צבאית.⁹⁷ כמה ימים לאחר מכן כבר קבעה קהיר במכתב ששלחה לבון כי ההסכם

91. NA, FO 371/97860. From Cairo to Foreign Office, November 1st, 1952

92. ג"מ, חץ 2417/6. א' לבנה אל מנכ"ל משרד החוץ, 4 בנובמבר 1952.

93. ג"מ, חץ 2417/6. א' לבנה אל מנכ"ל משרד החוץ, 5 בנובמבר 1952.

94. תעודות, כרך שביעי, תעודה 434, הערה 2.

95. ג"מ, ישיבה י/שי"ג של הממשלה, 16 בנובמבר 1952, עמ' 16-17.

96. שר החוץ שרת הסביר בישיבת הממשלה כי ישנן שתי סיבות מרכזיות שבגללן נטלה מצרים את המושכות בסוגיה: (1) לדירה, בתור המדינה הגדולה והחשובה ביותר בעולם הערבי, יש לה זכות להוביל את המערכה; (2) עמידתה בראש המחנה הערבי מעניקה לה כוח מיקוח חשוב מול הצייר האנגלו אמריקני בנוגע לתכניתו להקמת ברית הגנה אזורית אנטי-סובייטית. ראו: ג"מ, ישיבה י/שי"ג של הממשלה, 16 בנובמבר 1952, עמ' 18-19.

97. Deutschkron, Bonn and Jerusalem, p. 84

הישראל-גרמני הוא 'איום רציני ביותר על קיומן של מדינות ערב'. אשרורו, הזהירה קהיר, עלול להוביל את מדינות ערב להחלטה לנתק את היחסים הכלכליים עם הרפובליקה הפדרלית הגרמנית.⁹⁸

מצרים לא הסתפקה בפנייה לגרמנים. היא העלתה את סוגיית השילומים גם בפני הבריטים,⁹⁹ ובעיקר בפני האמריקנים. ב-12 בנובמבר נקרא שגריר ארצות הברית בקהיר ג'פרסון קפרי (Caffery) אל נגיב כדי לשמוע ממנו דברים בעניין. הוועדה המדינית של הליגה הערבית, פתח נגיב ואמר, הטילה עליו לנסות לשכנע את וושינגטון לפעול נגד אשרור הסכם השילומים. הרגשות בקרב הערבים, הוא הסביר, סוערות משום שההסכם יחזק את ישראל עד כדי כך שהיא תוכל לאיים על עצם קיומן של מדינות ערב. לפרשת השילומים, אמר נגיב, עלולות להיות השלכות קשות על יחסי מצרים עם ארצות הברית ובריטניה, דווקא בשעה שנראה כי הם מתחממים. לדבריו, הוא דיבר עם מדינות ערב האחרות על האפשרות לנתק את היחסים הכלכליים עם בון אם יאושר ההסכם.¹⁰⁰

אפשרות זו – ניתוק היחסים הכלכליים עם בון – אכן נדונה בשורה של ישיבות שקיימה הליגה בשליש הראשון של נובמבר,¹⁰¹ אבל לבסוף הוחלט לנסות למצוא 'דרך ביניים' שהליגה תפגין בה את 'אי-שביעות רצונה מן הגרמנים בשל מתן השילומים ליהודים בלי לנתק את היחסים עם בון'.¹⁰² ברוח זו הוסכם על חברות הליגה לשאת ולתת עם ממשלת אדנאואר על פתרון שיבטל את הסכם השילומים אך יאפשר לבון לתת פיצוי אישי לניצולי השואה. רק אם ייכשל המשא ומתן הזה ינקטו הערבים צעד של ניתוק היחסים הכלכליים עם מערב גרמניה.¹⁰³

פנייתה של מצרים לארצות הברית ולבריטניה לא נחלה הצלחה; המעצמות שבו והביעו את תמיכתן המוחלטת בהסכם הפיצויים הישראל-גרמני.¹⁰⁴ ירושלים היתה מעודדת מן הקו האנגלו-אמריקני, אך חשה כי בשל סימני ההתפשרות של גרמניה ראוי לדרבן את שתי המעצמות להתערב יותר אצל הערבים בסוגיית השילומים, וחשוב מכך – לפעול מול הגרמנים כדי 'להוציא מראשם כל המחשבות האלה' בדבר עירוב האו"ם וגופים בין-לאומיים בהסכם.¹⁰⁵

98. Pease, *After the Holocaust*, pp. 542–543.

99. NA, FO 371/97867. German–Israel Compensation Agreement, November 15th, 1952.

100. FRUS, Vol. IX. pp. 1052–1053. The Ambassador in Egypt to the Department of State, November 12th, 1952.

101. ג"מ, חץ 1812/2. תמצית שידורים ערביים, 10 בנובמבר 1952.

102. NA, FO 371/97867. From Beirut to Foreign Office, November 14th, 1952.

103. NA, FO 371/97867. From Cairo to Foreign Office, November 14th, 1952.

104. FRUS, Vol. IX. pp. 1052–1053. The Ambassador in Egypt to the Department of State, November 12th, 1952; NA, FO 371/97867. A Letter to Central Department, November 21st, 1952; NA, FO 371/97867. Foreign Office to Ivone Kirkpatrick, November 27th, 1952.

105. ג"מ, ישיבה י/שי"ג של הממשלה, 16 בנובמבר 1952, עמ' 17–18.

בהתאם לכך הורה מנכ"ל משרד החוץ איתן לשגריר בווינגטון אבן ולמקבילו בלונדון אליהו אילת לפנות למשרדי החוץ המקומיים ולבקשם 'לעודד' את בון 'להתקדם בכל הכוח קדימה' עם אשרור ההסכם. כן הוא הנחה את השגרירים לדאוג שהעיתונים בארצות הברית ובבריטניה יצאו במאמרים המגנים את 'סחטנות הערבים'.¹⁰⁶ אבן ואילת קיבלו את ההוראה ופעלו על פיה.¹⁰⁷

גם שר החוץ שרת נרתם למשימה. בשיחה שערך ב-14 בנובמבר עם שגריר ארצות הברית בתל אביב מונט דייוויס (Davis) ועם יועץ השגרירות פרנסיס ראסל (Russell) הוא הציע שארצות הברית ובריטניה 'ירמזו' לאדנאואר כי הן מצפות ממנו שיעמוד איתן כנגד המתקפה הערבית ולא יתפשר.¹⁰⁸

בד בבד עם מהלכים מול המעצמות שקלו בירושלים לשלוח לבון את גולדמן כדי שיפעל מול ראשי השלטון שם, אלא שאדנאואר הקדים את הישראלים והזמין אליו את העסקן היהודי לשיחת בירור שתיסוב על שאלת אשרור הסכם השילומים.¹⁰⁹ לפני צאתו של גולדמן צייד אותו שרת במעין דף תדריכים מקיף שכלל את תגובתה של ישראל לטענות ולעמדות שהשמיעו הערבים כל תקופת המערכה שלהם נגד הסכם השילומים. גולדמן התבקש לעיין בדף ולהשתמש במסריו בפגישתו עם קנצלר מערב גרמניה.

הליגה הערבית, קבע שרת בתחילת התדריך, מעוניינת לפגוע במדינת ישראל. 'היא מאמינה שאפשר להוריד את ישראל על ברכיה על ידי הבאתה לידי התמוטטות כלכלית'. לכן היא ניסתה בלא הרף למנוע את ארצות הברית מלהגיש לישראל סיוע כלכלי, ולכן היא גם מתאמצת מאוד להכשיל את הסכם השילומים. בניסיונותיה אלו של הליגה היא משתמשת בלשון איומים ברוטלית, ואולם איומי הערבים היו מאז ומעולם אחיזת עיניים. במקרה הספציפי של מערב גרמניה, איומי החרם הכלכלי של הערבים הם איומי סרק ברורים; היצוא למדינות ערב הוא אחוז מזערי, חסר משמעות, מסך כל היצוא של גרמניה. בנוגע להצעת הערבים להטיל פיקוח מטעם האו"ם על מימוש הסכם השילומים, הרי זו סותרת את תנאי ההסכם. ההצעה גם אינה ישימה; אין שום מוסד של האו"ם המוסמך לקבל עליו פיקוח שכזה. אמנם העצרת הכללית יכולה להטיל את המשימה על אחד מגופי האו"ם, ואולם ספק אם יקבלו חברות העצרת החלטה בנידון. גם הצעת הערבים לקבל דעה משפטית מבית הדין הבין-לאומי בהאג בנוגע להסכם השילומים אינה מעשית באשר רק העצרת הכללית או מועצת הביטחון של האו"ם רשאיות לבקש דעה שכזו. עוד קבע שרת בתדריך כי טענת הערבים שהסכם השילומים מחמש את ישראל, מדינה הנמצאת

106. תעודות, כרך שביעי, תעודה 427, ו' איתן אל שגרירויות ישראל בווינגטון ובלונדון, 9 בנובמבר 1952.

107. שם, הערה 1; NA, FO 371/97867. From Foreign Office to Wahnerheide, November 15th, 1952.

108. תעודות, כרך שביעי, תעודה 439, מחלקת ארצות הברית אל שגרירות ישראל בווינגטון, 14 בנובמבר 1952.

109. שם, תעודה 433, ו' איתן אל א' אבן (ווינגטון) וא' אילת (לונדון), 12 בנובמבר 1952.

במלחמה עם שכנותיה, ובכך מערער את היציבות באזור מגוחכת. ראשית, אפשר לספק נשק למדינות האזור; עוד בקיץ 1949 ביטל האו"ם את האמברגו על משלוחי נשק למזרח התיכון,¹¹⁰ ו'הצהרה המשולשת' של מעצמות המערב ממאי 1950 מתירה בבירור הספקת ציוד צבאי למדינות האזור.¹¹¹ שנית, החלטת מועצת הביטחון מספטמבר 1951 בנוגע להסגר המצרים בתעלת סואץ דוחה מכול וכול את טענת המצרים בדבר מצב מלחמה בין ישראל למצרים.¹¹² מלבד זה, ישראל לא תבעה מעולם מבון לכלול בסחורות השילומים ציוד בעל ערך צבאי; ואכן, אין הן כוללות ציוד כזה. בכלל, מגוחך הדבר שקהיר מאשימה את בון באספקת נשק לישראל ובשינוי המאזן האסטרטגי במזרח התיכון, ובתוך כך בהפרת הניטרליות של גרמניה. הרי קהיר עצמה מתאמצת מאוד להשיג סיוע צבאי גרמני מכל סוג; אנשי צבא גרמנים לשעבר מאמנים את צבא מצרים, חברה מערב-גרמנית מקימה מפעל נשק על אדמת מצרים, ומומחים גרמנים משמשים יועצים לפיתוח התעשייה הצבאית של מצרים. לבסוף, בנוגע לטענת הערבים השכיחה כל כך, הנוגעת לבעיית הפליטים הפלסטינים, מן הראוי לזכור שאלה יצאו נשכרים מהסכם השילומים; כלכלת ישראל המחוזקת תוכל לעמוד בתשלומי הפיצויים בעבור רכושם הנטוש.¹¹³

מציוד בתדריך המקיף הזה יצא גולדמן לפגישה עם אדנאואר בסוף חודש נובמבר. התדריך, ציין גולדמן, סייע לו רבות. כך למשל התרשם הקנצלר מהעובדה שמועצת הביטחון קבעה כי אין מלחמה בין ישראל למצרים (ולמעשה בין ישראל ובין כל שכנותיה הערביות), ועל כן בון אינה מפרה את הניטרליות שלה בנוגע לסכסוך אלים. מלבד זה, 'עשה עליו רושם רב' ההסבר כי הסכם השילומים מקל על ישראל בתשלום הפיצויים לפליטים. לאחר ששמע את טענות ישראל, שהובאו בתדריך של שרת, 'פנה להקנצלר אדנאוארן אל הסובבים אותו ושאל: מדוע אין אנו משתמשים בהוכחות כאלו?' גולדמן היה יכול להיות מרוצה מאוד בשלב זה מהפגישה, אלא שאז הבהיר לו האלשטיין, שנכח בהתוועדות, כי אם לא תהיה בְּרֵה, ייתכן שממשלת בון תביע את נכונותה לפנות אל האו"ם ולבקש ממנו לפקח על סחורות השילומים הנשלחות לישראל, כדי לוודא שאין בהן ציוד צבאי, ואולם בון תבקש פיקוח דומה מטעם האו"ם על סחורות הנשלחות ממנה למדינות ערב, לפי חוזים עסקיים.¹¹⁴

110. הכוונה להחלטת מועצת הביטחון מיום 11 באוגוסט 1949 בנוגע להסדרי שביתת הנשק והסדרי ההפוגה בין ישראל למדינות ערב. ההחלטה ביטלה הלכה למעשה את האמברגו, שהיה קיים בזמן המלחמה הערבית-ישראלית הראשונה, על משלוחי נשק למזרח התיכון. ראו: תעודות, כרך רביעי, הערת עורך, דיון במועצת הביטחון על שיחות שביתת הנשק והסדרי ההפוגה (עמ' 361-362).

111. ראו: תעודות, כרך חמישי, תעודה 248, שגריר ארצות הברית אל משרד החוץ, 24 במאי 1950.

112. ראו: תעודות, כרך שישי, הערת עורך, החלטת מועצת הביטחון על ההסגר בתעלת סואץ (עמ' 593-594).

113. ג"מ, חץ 2417/6. Brief for Dr. Goldman, November 13th, 1952.

114. ג"מ, חץ 2417/6. דין וחשבון של ד"ר גולדמן, ללא תאריך.

הגרמנים היו נחושים לערב במידת הצורך את האו"ם, ובישראל חיפשו מוצא בעניין. היועץ המשפטי של משרד החוץ שבתאי רוזן הציע להתנגד לעירובו של האו"ם בשאלת השילומים כל עוד לא אושרר ההסכם על ידי הפרלמנט המערב-גרמני. 'אם אנו נגלה בשעה זו', הוא הסביר, 'נטייה והיא הדקה ביותר לנכונות למסירת העניין לאו"ם [עוד לפני האשורר] [...] אני חושש שמא זה יפתח פתח לדחיית ההחלטה הסופית של הבונדסטאג עד לאחר הטפול באו"ם'. נראה שרוזן העריך כי הגוש הערבי – קרוב לוודאי בתמיכתן של מדינות באסיה ובאפריקה, לרוב מוסלמיות, ושל מדינות בגוש הקומוניסטי – ידאג לגרור את סוגיית השילומים זמן רב מעל בימת האו"ם. או אז יתעכב מאוד אשוררו ומימושו של הסכם השילומים. ייתכן אף שהערבים יצליחו לחבל בהסכם ואולי אף לבטלו בזמן טיפול האו"ם בו. ואולם, המשיך היועץ רוזן, ברגע שיאושרר ההסכם בפרלמנט 'אפשר יהיה לעיין מחדש בעמדתנו לגבי מסירת הבעיה לאו"ם'.¹¹⁵

שר החוץ שרת קיבל את העמדה המוצעת, ומיהר להבריק ב-4 בדצמבר לגולדמן כי יש להודיע לבון שרק לאחר שיאושרר ההסכם והצדדים יתחילו במימושו, כלומר בון תחל בשליחת הסחורות הראשונות לישראל, יהיה אפשר לדון בעירובו של האו"ם בהסכם.¹¹⁶ היועץ המדיני במשרד החוץ ליאו כהן יצא חוצץ נגד הנכונות הזו לערב את האו"ם לאחר האשורר. המוסד המשפטי שלו – בית הדין הבין-לאומי בהאג – עוד עלול להגיע למסקנה שבין ישראל לערבים יש מלחמה, למרות החלטת מועצת הביטחון מספטמבר 1951, שהרי 'לא פעם קרה שבענין שלכאורה היה ברור כשמש, מצאו המשפטנים פרצה'. או אז ינסו הערבים על סמך זה להביא לביטול הסכם השילומים, ועל בסיס זה – אולי אף לביטול הסיוע הכלכלי מצד ארצות הברית לישראל. יש להנחות אפוא את גולדמן שלא לתת לגרמנים 'הבטחה מפורשת או מרומזת' כי ישראל תסכים באיזשהו שלב לערב את האו"ם בעניין השילומים.¹¹⁷

ברם שרת לא קיבל את העצה הזאת, וגולדמן העביר לבלנקנהורן את העמדה שהוברקה לו ב-4 בדצמבר. אלא שבלנקנהורן לא היה איש בשורות. הממשלה בבון, הוא גלה את אוזנו של גולדמן, מתעתדת להניח בקרוב מאוד את ההסכם על שולחן הפרלמנט, ואולם עוד לפני שיסימו המחוקקים את דיוניהם בסוגיה ויאשררו את ההסכם, מהלך של כמה שבועות, יש כוונת הממשלה לפנות אל האו"ם ולבקש את התערבותו בעניין. בו בזמן תפנה הממשלה למדינות הליגה הערבית ותבהיר להן שאין בכוונתה לוותר ויתור נוסף בסוגיית השילומים. היא גם תדרוש מהן להקפיד את המערכה שהן מנהלות נגד הסכם השילומים. גולדמן יצא מן הפגישה ומיהר להציע לירושלים להסכים לקו הפעולה הזה. אם תסרב ישראל, הוא הזהיר, ייתכן שבון 'תנקוט בצעד זה גם ללא הסכמתנו ויווצר סכסוך

115. ג"מ, חץ 1812/2. ש' רוזן אל המנכ"ל, 2 בדצמבר 1952.

116. תעודות, כרך שביעי, תעודה 478, מ' שרת אל נ' גולדמן (לונדון), 4 בדצמבר 1952.

117. ג"מ, חץ 2417/7. ל' כהן אל מ' שרת, 4 בדצמבר 1952.

בינינו על כל הנזקים הכרוכים בדבר'. מלבד זה, ברגע שתגיע הסוגיה לאו"ם תוכל ישראל להשפיע על ידידיה לנקוט עמדה הרצויה לה.¹¹⁸

שר החוץ שרת הביא את השאלה להכרעת הממשלה בישיבתה ב-7 בדצמבר. הוא הציע לדחות את הצעתה של גרמניה, ועמיתיו השרים קיבלו את דעתו בעניין. כן הוחלט לבקש מגיורא יוספטל, מי שעמד עם שנער בראש המשלחת לשיחות ואסנר, לצאת לבון כדי לסייע ליחיל בהדיפת ההצעה של גרמניה.¹¹⁹

מיד לאחר הישיבה הבריק שרת לגולדמן את החלטת הממשלה ואת הנימוקים לה. 'הממשלה', הוא כתב, 'מתנגדת לכל משא ומתן עם בון שממנו תישמע התפשרות עם כניסת ערבים לענין והודיה כלשהי בזכותם להתערב, או בסמכות או"ם לפסוק'. טעם אחד לכך הוא שהסכם השילומים הוא עניין ש'בין [מערב] גרמניה לבין העם היהודי וישראל ותו לא, ולפיכך] אנו שוללים לדידו כל מעמד הן של מדינות ערב והן של האו"ם'. הממשלה, כך אפשר להיווכח, קיבלה הלכה למעשה את עמדת היועץ כהן שאין לפנות לאו"ם בשום שלב בסוגיית הסכם השילומים, כלומר גם לאחר אשרור ההסכם בפרלמנט. סירוב הממשלה לעירוב האו"ם, המשיך שרת, נובע גם מהחשש שמא הצלחת הערבים במהלך זה 'תשמש תקדים ממאיר' כלפי מדינות אחרות שיבקשו לסייע לישראל, ובראשן ארצות הברית. על יוספטל ויחיל להבהיר לבון, הנחה שר החוץ, כי לפי הערכתנו אין מגמת הערבים למצוא מוצא כבוד מסבך שנכנסו בו, ולשם כך להסתפק בפניית בון לאו"ם ולהפסיק ההתקפה, אלא מטרתם היא למנוע ביצוע הסכם השילומים כדי לשלול מישראל תגבורת כלכלית. על כן 'לא יתפעלו מהצהרת בון כי זהו ויתור אחרון אלא להפך – יראו בזה אות כי אפשר להשיג ויתורים נוספים'.¹²⁰

בערבו של 10 בחודש נפגשו יוספטל ויחיל עם בלנקנהורן. פקיד הממשל הגרמני ניסה להגן על החלטת ממשלתו לערב את האו"ם: הסכסוך עם הערבים חריף, ובון חוששת מאוד מן ההשלכות הקשות שיהיו לו בתחום המדיני והכלכלי וכן על גורל ההסכם. בעקבות כל זאת, הפנייה לאו"ם עשויה בהחלט לפייס את הערבים ולנטרל את העימות עמם. בני השיח הישראליים סירבו כמובן לקבל את עמדתה של גרמניה, ופרשו בהרחבה את הנימוקים שעליהם עמד שרת במברקו לגולדמן, ועוד הוסיפו כמה נימוקים משלהם. מול הרצאת הדברים הארוכה והמנומקת הזו נטש בלנקנהורן את העמדה שהגיע עמה. 'הוא אמר', דיווח יחיל לשרת, 'כי נימוקינו לא היו ידועים לו. הוא רואה אותם כמוצדקים'. ביום למחרת נפגשו הישראלים עם האלשטיין. הם חזרו והרצו את טענותיהם, והוא, כאילו לא אימץ בלנקנהורן את עמדת ישראל, חזר וטען כי בון חייבת לפייס את מדינות ערב. הצדדים סיימו את הפגישה בלא כלום, אך נדברו לשוב ולהיפגש בימים הבאים.

118. תעודות, כרך שביעי, תעודה 479, נ' גולדמן אל מ' שרת, 4 בדצמבר 1952.

119. ג"מ, ישיבה ט"ו/שי"ג של הממשלה, 7 בדצמבר 1952, עמ' 9-15.

120. תעודות, כרך שביעי, תעודה 488, מ' שרת אל הקונסוליה בניו יורק, 7 בדצמבר 1952.

בצהרי 12 בחודש נקראו יחיל ויוספטל למשרדו של האלשטיין. בשורות מרנינות ציפו להם שם. האלשטיין סיפר כי קיים בבוקר התייעצות ארוכה עם אנשי משרד החוץ בהשתתפות השגריר בקהיר פאולקה, ובה הוחלט כי בון לא תפנה לאו"ם. היא תאמר לערבים כי אם רצונם בכך, עליהם לבקש ממדינה שלישית לנקוט את המהלך הזה.¹²¹ ההצעה הועלתה על ידי פאולקה בפני הערבים, והם כצפוי דחוה.¹²² הם העדיפו שהמהלך יבוא מבון או לכל הפחות יזכה לתמיכתה; כך יהיה לו סיכוי של ממש להצליח. רעיון שיתופו של האו"ם בהסכם השילומים נפח אפוא את נשמתו, וישראל יכלה לרשום לעצמה ניצחון נאה, ואולם בחינה כוללת של מצב העניינים הראתה כי ליירושלים לא היתה סיבה לשמוח; יותר משלושה חודשים חלפו מאז נחתם הסכם השילומים בלוקסמבורג, ואשרורו לא נראה באופק. כספי הפיצויים, שהיו כה דרושים למשק הישראלי הקורס, עדיין היו נעולים במרתפי האוצר הגרמני.

ערוץ האו"ם ירד מעל הפרק, אך בבון עוד חיפשו דרך לרצות את העולם הערבי. גורמים תוך-גרמניים, פוליטיים וכלכליים, לחצו במרץ על ממשלתו של אדנאואר ללכת בנתיב הפיוס כדי שמערב גרמניה לא תאבד את השוק הערבי-מוסלמי הענקי. בקרב קובעי המדיניות בבון התגבשה זה כבר ההנחה כי הדרך לפיוסו של העולם הערבי עוברת דרך מצרים. הרי היא היתה זו שהובילה, מאז שלהי אוקטובר, את המערכה נגד השילומים. היא גם היתה המדינה הערבית החשובה ביותר וממילא בעלת השפעה רבה על חברות הליגה. פיוסה עשוי היה אפוא 'לפייס' את שאר מדינות ערב, או במילים אחרות 'ליטול מפרשת השילומים את העוקץ של סכסוך [גרמני] חריף עם הערבים'.¹²³ בממשל בבון העריכו כי כדי לרצות את קהיר יהיה צורך להרעיף עליה כל טוב כלכלי. זו היתה גם הנחת העבודה של לונדון. בכיר בנציבות הבריטית במערב גרמניה אמר לבלנקנהורן כי הוא מניח שקהיר תנסה לחלץ מבון ויתורים כלכליים בתור 'תמריץ' שלא לעשות בעיות ביחס להסכם הישראלי.¹²⁴ בקהיר עצמה, כך התברר, ששו לקבל את קו הפעולה הזה, ולמעשה עודדוהו. על פי מידע שהתקבל בווישינגטון בשבוע השני של ינואר 1953, מצרים, בתמיכתן של כל מדינות הליגה, היתה מוכנה לנטוש את המערכה נגד הסכם השילומים אם מערב גרמניה תנקוט את שלושת הצעדים האלה: (1) תרכוש כמות 'נכבדה' של כותנה מצרית; (2) תסייע לפיתוחה של התעשייה המצרית; (3) תסכים כי הסחורות

121. שם, תעודה 499, ח' יחיל אל מ' שרת, 11 בדצמבר 1952.

122. ג"מ, חץ 2417/7. ח' יחיל אל מנכ"ל משרד החוץ, 20 בינואר 1953.

123. ג"מ, חץ 2417/7. ח' יחיל אל מנכ"ל משרד החוץ, 20 בינואר 1953; עיתון מערב-גרמני הסביר ברוח זו: 'ההשפעה המצרית בליגה הערבית מוערכת כמספיק חזקה כדי למשוך את שאר המדינות במזרח התיכון לצדה'. ראו: NA, FO 371/103955. Wahnerheide to W. D. Allen, February 12th, 1953.

124. NA, FO 371/103954. H. Trevelyan to W. D. Allen, January 13th, 1953.

שיישלחו לישראל יהיו נתונות ל'פיקוח ניטרלי' כלשהו. המצרים לא עמדו על כך שהגורם הניטרלי יהיה דווקא האו"ם, אותו מוסד שהם התעקשו עליו בחריפות רבה עד אז.¹²⁵ הנה אפוא מצרים הוכיחה כי אפשר לנטוש בקלות יחסית עקרונות נעלים – דהיינו דאגה לגורלם של הפליטים הפלסטינים – לטובת הבטחת האינטרסים הלאומיים הצרים. כך אכן התרשם בכיר בשגרירות בריטניה בקהיר. מדינות ערב, הוא טען בפני הממונים עליו בלונדון, אינן לוחצות במידה הדרושה על מערב גרמניה כדי שזו תאיץ בישראל להקצות מקצת מכספי השילומים לטובת פיצויים של הפליטים הפלסטינים. 'המצרים, אשר הם במצב הטוב ביותר להפעיל לחץ שכזה, דואגים לרקום עסקה עם הגרמנים שתפיק רווחים למצרים יותר מאשר [רווחים] לפליטים הפלסטינים'.¹²⁶ דעה זו היתה נחלתם של פקידים נוספים במשרד החוץ בלונדון.¹²⁷ כדי לעמוד על היקף הסיוע הכלכלי שיוגש למצרים ועל סוגו החליטו בון וקהיר כי משלחת מסחרית מערב-גרמנית תצא לקהיר. בשיחה שקיים שנער עם בלנקנהורן והאלשטיין באמצע ינואר 1953 הוברר שהמשלחת תצא לבירת מצרים ב-31 בחודש. בד בבד עם הגעת המשלחת התעתדה בון להציע למצרים את ההסדר הזה בנוגע לפיקוח הניטרלי: ימונה משקיף שוודי שישגיח כי רק הסחורות הנזכרות בהסכם השילומים, ולא סחורות בעלות אופי מלחמתי, יישלחו לישראל. הפקידים הגרמנים דיווחו לשנער כי בכוונת ממשלתם להמתין שבוע ימים בערך לאחר תחילת השיחות המסחריות בקהיר, ואז לפתוח בתהליך המיוחל של אשרור ההסכם השילומים.¹²⁸ ההצהרה הזו היתה אמורה לשמח מאוד את הישראלים, אך לא כך היה. הם הסיקו, במידה מסוימת של צדק, שבון עשתה ממהלך אשרור ההסכם בן ערובה של השיחות המסחריות בקהיר: אם אלו יתקדמו כראוי, יתקדם גם מהלך האשרור ולהפך. זו הסיבה, כך טענו בירושלים, שבון מעוניינת להתחיל באשרור רק בתום שבוע של שיחות בקהיר; אז היא תדע אל נכון היכן היא ניצבת במשא ומתן המסחרי שלה עם המצרים.¹²⁹ ואולם דחייתו של האשרור אל תוך השבוע השני של פברואר היתה הרת אסון. ב-20 במארס תיערך הישיבה האחרונה של הפרלמנט בבון לפני פגרת חג הפסחא וסוף שנת הכספים 1952-1953. היתה סכנה ממשית שמהלך האשרור, על מורכבותו הפרלמנטרית הרבה, לא יושלם לפני תאריך זה. האשרור יידחה אפוא, ועמו התחלת מימוש ההסכם, לשנת הכספים הבאה, וכל התכניות שעשתה ישראל לשימוש בכספי השילומים ירדו לטמיון.

125. NA, FO 371/103954. R. W. Bailey to W. D. Allen, January 12th, 1953.

126. NA, FO 371/104477. The British Embassy in Cairo to J. Bowker, January 16th, 1953.

127. NA, FO 371/104477. G. H. Baker to P. M. Crosthwaite, February 27th, 1953.

128. תעודות, כרך שמיני, תעודה 28, פ' שנער אל משרד החוץ, 21 בינואר 1953.

129. האלשטיין רמז על כך כאשר אמר ליחיל שממשלת בון תעשה הכול כדי לתאם את לוח הזמנים של

המשא ומתן המסחרי בקהיר לזה של אשרור ההסכם. ראו: שם, תעודה 14, הערה 6.

בהינתן מצבו הנואש, הקטסטרופלי, של המשק הישראלי, היתה לדחייה זו משמעות קשה, בלתי נסבלת.¹³⁰

הנה, מנקודת התצפית של ישראל אשרור הסכם השילומים לא נראה כלל וכלל באופן. עייפה מן המבוי הסתום שנקלע אליו המהלך החליטה ישראל לשוב ולפעול במישור הדיפלומטי לשינוי המצב. השגריר אילת נפגש ב-20 בינואר עם הלורד הנדרסון (Henderson), שר לשעבר בממשלת בריטניה ומראשי מפלגת הלייבור, כדי לנסות לגייסו למערכה. אמנם מפלגת הלייבור נמצאה באופוזיציה, אבל להנדרסון, במעמדו כפוליטיקאי בריטי בכיר, עוד היו מהלכים בחוגי השלטון בלונדון. הוא ומפלגתו יכלו גם להשפיע על מפלגת האחות בבון (גם היא נמצאה באופוזיציה) – המפלגה הסוציאל-דמוקרטית (ה-SPD) – להפעיל לחץ על ממשלת אדנאואר להתקדם ביתר שאת בעניין השילומים. ביום למחרת שלח אילת להנדרסון מכתב בנושא. החתימה על הסכם השילומים, הוא כתב, שיפרה את יחסו של העולם היהודי כלפי מערב גרמניה, ואולם שיפור זה עלול להיעלם אם יימשכו הדחיות באישור ההסכם.¹³¹ פנייה ברוח דומה ללורד הנדרסון באה מצד ארגונים יהודיים בלונדון.¹³² ב-23 בחודש נפגש אילת עם שר החוץ של בריטניה אנתוני אידן (Eden) והזהירו מפני 'הנוק שייגרם לכל הצדדים על ידי דחיות נוספות' באשרור ההסכם. אידן הבטיח שישלח הוראות לנציב הבריטי קירקפטריק להתערב בעניין,¹³³ וכך אכן עשה.¹³⁴ אילת פנה, ביזמתו האישית, גם אל פראנק רוברטס (Roberts), סגן המנהל הכללי (לענייני גרמניה) במשרד החוץ של בריטניה, וביקשו לשוחח עם האלשטיין, שהיה עתיד להגיע לביקור עבודה בלונדון.¹³⁵

מובן שישאל ניסתה לגייס גם את האמריקנים. גולדמן דן בנידון עם בכיר בנציבות האמריקנית במערב גרמניה,¹³⁶ ובוושינגטון נפגשו נציגי הארגונים היהודיים עם פקידים במחלקת המדינה והעלו בפניהם את הסוגיה.¹³⁷

הפעולה של ישראל נעשתה גם מול הגרמנים. שנער נועד עם בכירים בבון, ובהם שר הכלכלה ארהרד, והבהיר 'ש[אין להם רשות לערוב את הסכם השילומים עם שאלת יחסיהם עם הערבים'.¹³⁸ דיפלומטים ישראלים במערב גרמניה הפיצו בקרב חוגים בעלי השפעה במדינה חוברת שעסקה באיומי החרם הערבי. בו בזמן הם יצרו קשר עם עיתונאים, עם

130. פ' אליעזר שנער, בעול כורח ורגשות, שוקן, תל אביב תשכ"ב, עמ' 53.

131. תעודות, כרך שמיני, תעודה 26, א' אילת אל הלורד הנדרסון, 21 בינואר 1953.

132. תעודות, כרך שמיני, תעודה 35, א' אילת אל מ' קומיי, 23 בינואר 1953.

133. תעודות, כרך שמיני, תעודה 35, א' אילת אל מ' קומיי, 23 בינואר 1953.

134. NA, FO 371/103954. From Foreign Office to Wahnerheide, January 27th, 1953.

135. NA, FO 371/103955. W. D. Allen to C. H. Johnston, February 9th, 1953.

136. ג"מ, חץ 2417/7. פ' שנער אל ר' איתן, 30 בינואר 1953.

137. ג"מ, חץ 2417/7. ח' יחיל אל מנכ"ל משרד החוץ, 30 בינואר 1953.

138. ג"מ, חץ 2417/7. פ' שנער אל ר' איתן, 23 בינואר 1953.

אגודות מקצועיות ועם סניפים של תנועה גרמנית פרו-ישראלית – 'שלום עם ישראל' – כדי להעביר את המסר של ישראל בשאלת אשרור הסכם השילומים.¹³⁹

ב-26 בינואר נפגשו גולדמן ושנער עם הקנצלר והאלשטיין כדי לדון בסוגיית האשרור. לשמחתם, התחוור להם כי אדנאוואר החליט לשים קץ לסחבת האין-סופית בשאלה זו. לא ברור אם עשה כן בשל הלחץ מצד ישראל, התערבות המעצמות או גישתו המוסרית בסוגיית השילומים. ייתכן שהיתה זו תוצאה של כל הגורמים גם יחד. כך או כך, הוא הבטיח חגיגת לבני שיחו שההסכם יגיע להצבעה ראשונה במליאת הבונדסראט עד 20 בפברואר, והדבר יבטיח את מהלך האשרור הסופי שם עד 20 במארס.¹⁴⁰

אדנאוואר, ציין שרת בישיבת הממשלה, קבע בכך 'הפרדה בין המשא ומתן אתנו והמשא ומתן עם הערבים'. אמנם הגרמנים רוצים לפצות את הערבים על השילומים, 'אבל [...] הם אינם קושרים [עוד] שני תהליכים אלה, לא מתנים דבר אחד בשני'.¹⁴¹

התברר כי ההפרדה היתה צעד נבון. השיחות המסחריות בקהיר הסתיימו לאחר עשרה ימים, ב-11 בפברואר, בכישלון מוחלט. קשירתן לסוגיית השילומים היתה קולעת מן הסתם גם את זו למבוי סתום.

בנקודת הזמן המדוברת, אמצע פברואר 1953, הגיעה למעשה המערכה הערבית נגד הסכם השילומים לסופה.¹⁴² הקנצלר אדנאוואר הכריע בזכות האשרור הסופי, והערבים הבינו שאין עוד באפשרותם לסכל, ולמצער – לעכב, את המהלך. זאת ועוד, כמו שחזתה ישראל, הם אפילו לא ניסו להטיל חרם ממשי על בון. איומיהם בעניין אכן היו בבחינת אחיזת עיניים. כך, בשלהי מארס, ימים אחדים לאחר שאושרר ההסכם, קיימו מדינות הליגה פגישה בקהיר כדי לדון בשאלת החרם. הדיון היה ארוך, ובסופו לא התקבלה שום החלטה בזכות הטלת חרם. בשנים הבאות התברר כי לא זו בלבד שיחסי המסחר בין מדינות ערב ובין מערב גרמניה לא נפסקו אלא שהם התעצמו מאוד.¹⁴³

139. ג"מ, חץ 2417/7. ח' יחיל אל מנכ"ל משרד החוץ, 6 בפברואר 1953.

140. תעודות, כרך שמיני, תעודה 39, ח' יחיל ופ' שנער אל משרד החוץ, 26 בינואר 1953.

141. ג"מ, ישיבה כ"ז/י"ג של הממשלה, 8 בפברואר 1953, עמ' 66-67.

142. בשבועות הבאים עוד נשמעו מדי פעם מחאות מצד דוברים ערבים, בעיקר סורים, נגד ההסכם, אך היה מדובר בשירת הברבור של המערכה. כך, ניסו הסורים, ערב ההצבעה המכרעת בפרלמנט בבון על ההסכם, בסוף במארס, לשכנע את הקנצלר לדחותה. ראו: Jelinek, *Deutschland und Israel*, p. 247. שבועיים מאוחר יותר הביאו את קובלנתם בעניין בפני מחלקת המדינה בווינגטון. ראו: FRUS, Vol. IX. pp. 1160-1164. Memorandum of Conversation, by the Officer in Charge of Lebanon-Syria-Iraq, April 1, 1953; למעשה, לאחר האשרור בפרלמנט בבון נושא השילומים לא ניצב עוד על סדר היום של העיתונות, כלומר דעת הקהל, הערבית. ראו: Litvak and Webman, *From Empathy to Denial*, p. 86.

143. פחות מעשור לאחר אשרור הסכם השילומים זינק היצוא המערב-גרמני למצרים ב-163 אחוזים; לסוריה ב-190 אחוזים; לעיראק ב-490 אחוזים; ולירדן ב-514 אחוזים. ראו: Deutschkron, *Bonn and Jerusalem*, p. 88.

שלושה שחקנים עיקריים היו בסיפורנו, ואלו ההבנות שאפשר להסיק בנוגע אליהם: מדינות ערב: ההתנגדות לתביעת השילומים של ישראל באה בעיקרה מתוך מדינות העימות, ובמרכזן סוריה ומצרים. שלילת התביעה מצדן היתה עיקשת. היא נגזרה ישירות מן הסכסוך הישראלי-ערבי, ולמעשה ביטאה רצון של הערבים למנוע את התבססותה של המדינה היהודית (בזכות כספי הפיצויים). הטענה הראשית ששימשה אותם בכואם להתנגד לשילומים נגעה לסירוב ישראל לפצות את הפליטים הפלסטינים, ואולם היה זה תירוץ סרק. סוגיית הפליטים לא באמת טרדה את מנוחתם. כמו שטענו הפלסטינים עצמם כל השנים, מדינות ערב השתמשו בעניינם לשם קידום האינטרסים הפרטיקולריים שלהם. על כל פנים, הצמדת שתי הסוגיות הללו – הפליטות הפלסטיניות והשואה היהודית – יצרה זילות גמורה בנוגע לשואה והשתלבה במגמה ערבית-מוסלמית – הנמשכת עד ימינו אלו – להכחיש את עצם קיומה של השואה, או למצער – לגמדה.

ישראל: משרד החוץ בתל אביב בראשות שר החוץ המתון שרת, שחתר בכל מאורו לפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי, היה מוכן לנצל את כספי השילומים לטובת התרת בעיית הפיצויים לפליטים הפלסטינים. אלא שלשרת ולאנשי משרדו לא היה הכוח הפוליטי כדי לכפות על ראש הממשלה בן-גוריון, נץ פוליטי לעומת שר החוץ שלו, פתרון כזה בתקופה שהחריף הסכסוך המזרח-תיכוני. ייתכן שנכונות פומבית ורשמית מצד ישראל לפתור את בעיית הפיצויים בעזרת השילומים היתה פוגעת אנושות במאבק הערבים. מכל מקום, משרד החוץ נקט שורה של צעדים דיפלומטיים אחרים כדי להכשיל את מאבקם של הערבים. ישראל לא היתה מוכנה, הלכה למעשה, לפשרות מהותיות שיספקו את הערבים. היא עמדה על כך שהסכם לוקסמבורג יתקיים ככתבו וכלשונו.

מערב גרמניה: מאבקם של הערבים היה חריף, ופוטנציאל הנזק העתידי שלו – חרם כלכלי ופוליטי של עשרות מיליוני ערבים ואולי מאות מיליוני מוסלמים על מערב גרמניה – היה אדיר. הגרמנים כמובן ניסו לפייס את הערבים בדרכים שונות כדי להסיר מעליהם את איום הסכנה, ואולם לאחר שכשלו במאמציהם אלו הם אשררו את הסכם השילומים בשלמותו. בראש ובראשונה היה מדובר בהחלטה נחושה ואמיצה של הקנצלר אדנאואר – מאדריכליו של מהלך השילומים – שהבין את גודל האחריות המוסרית הרובצת על כתפי גרמניה, אחריות לפיצויו של העם היהודי בגין הזוועות המחרידות שנעשו בו בתקופת שלטון הרייך השלישי.